

The image features a stylized map of the Netherlands. The landmass is depicted in white, set against a light blue background representing the sky and sea. A prominent yellow area covers the southern and eastern parts of the map, likely representing the former Dutch East Indies. A blue grid is overlaid on the map, tilted at an angle. At the top and bottom of the page, there are decorative horizontal bars consisting of vertical blue and yellow stripes.

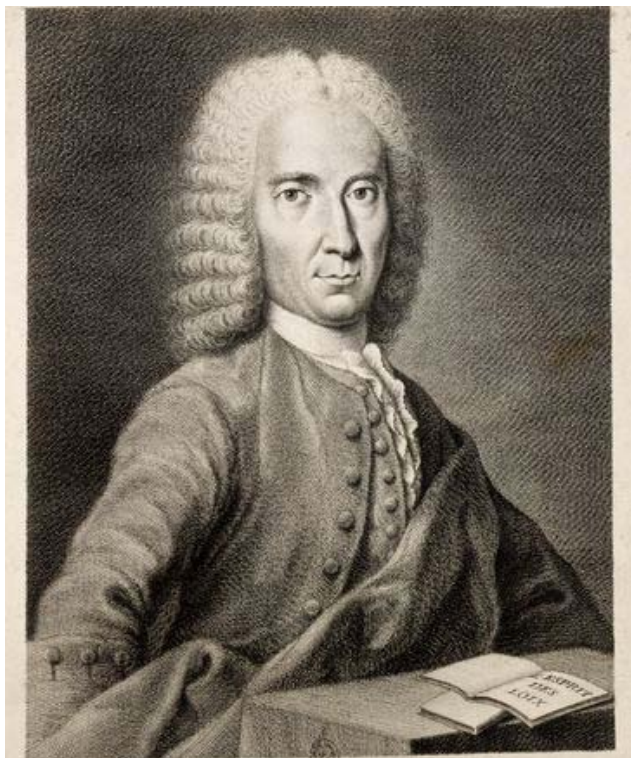
DE EMANCIPATIE VAN DE PERIFERIE

Floris Alkemade
Rijksbouwmeester

Floris Alkemade

**DE EMANCIPATIE
VAN DE
PERIFERIE**

Rijksbouwmeester

*Charles de Secondat Baron de Montesquieu,
et de la Breda ancien Président à Mortier
au Parlement de Bordeaux.*

*Al merito dell' Ill. Sig. Ab. Antonio Niccolini de' Marchesi di Bonacco, e Consigliere de
Sua Maestà Serenissima della Sacra Real. d' Inghilterra, Accademico della Crusca,
Socio Romano &c. ed Amico distinto dell' affezionato Soggetto*

'Tout m'intéresse, tout m'étonne.'

Charles de Montesquieu 1689-1755

'Alles interesseert me, alles verbaast me.'

'Tout m'intéresse, tout ce qui m'étonne.'

vrij naar Charles de Montesquieu

motto Rijksbouwmeester

'Alles wat me verbaast, interesseert me.'

9	Voorwoord
11	De invloed van planner en overheid
25	De dynamiek
53	Nederland als samenhangend stedelijk systeem
69	De emancipatie van de periferie
85	Conclusie

‘De periferie is een aardrijkskundig begrip dat “randgebied” of “achterland” betekent.

Het kan betrekking hebben op verschillende schaalniveaus; op lokaal niveau worden er vaak de buitenwijken en voorsteden van een stad mee aangeduid, op regionaal of nationaal niveau het (vaak rurale en in het binnenland gelegen) achterland. (...)

Het staat vaak in contrast met het begrip centrum. Het centrum van een stad is het hart van de stad, waar de voorzieningen zijn. ...’ (Wikipedia)

VOORWOORD

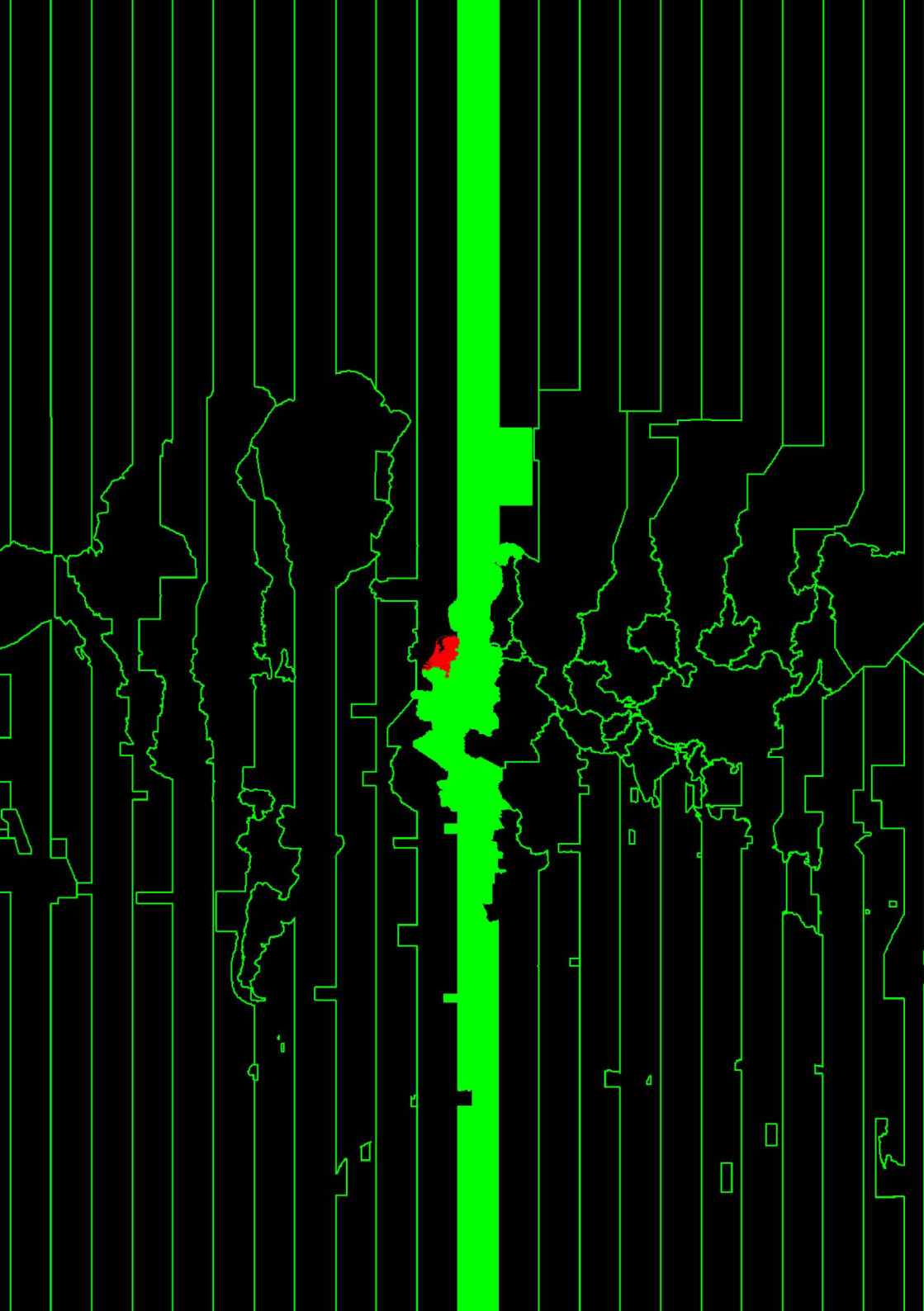
In de beeldvorming en ruimtelijke ordening krijgt de periferie als vanzelfsprekend een minderwaardige status toebedeeld, de aandacht en waardering gaat naar de centra. Dit brengt een stelselmatige onderschatting en een gebrek aan betrokkenheid voor de randgebieden met zich mee.

Daarmee doen we de mogelijkheden van onze steden en van onze generatie te kort.

Het ware gezicht van onze generatie toont zich in grootschalige veranderingen, uitbreidingen en radicale modernisering. Die dynamiek vinden we niet in de centra maar in de randgebieden.

De periferie als het cambium van een boom, de enige levende laag die daarmee de vorm van de groei bepaalt.

Dit essay verkent het belang en de rol van de randgebieden in het licht van alle veranderingen die op ons afkomen. Op verschillende schaalniveaus: de periferie in de betekenis van stadsrand en in de betekenis van het rurale achterland.

DE INVLOED VAN PLANNER EN OVERHEID

Nederland is niet alleen een van de meest dichtbevolkte, maar ook een van de meest bedachte en geplande landen ter wereld.

Vrijwel iedere structuur in zowel de gebouwde als de natuurlijke omgeving is het resultaat van ontwerp- en planningsprocessen en daarmee getoetst aan wet- en regelgeving.

Hierdoor kan de indruk ontstaan dat de ruimtelijke inrichting van Nederland het resultaat is van een gecontroleerde en gestuurde vorm van planning.

Dat is een grove overschatting van de invloed van planners en overheid.

Veel bepalende ontwikkelingen spelen zich op de grotere schaal af, een domein waar het aantal invloeden en hun onderlinge wisselwerking zo groot en complex is, dat daadwerkelijke sturing een totaal ander overheidsregime zou eisen.

De geschiedenis van het Nederlandse overheidsingrijpen, met het wisselend inzetten op een concentratie- dan wel spreidingsbeleid, toont telkens weer hoe weerbarstig de praktijk is.

Allesbepalende ontwikkelingen zoals groei en krimp lijken vooral het gevolg van talloos veel individuele keuzes die zich stelselmatig aan het sturend vermogen van beleid onttrekken.

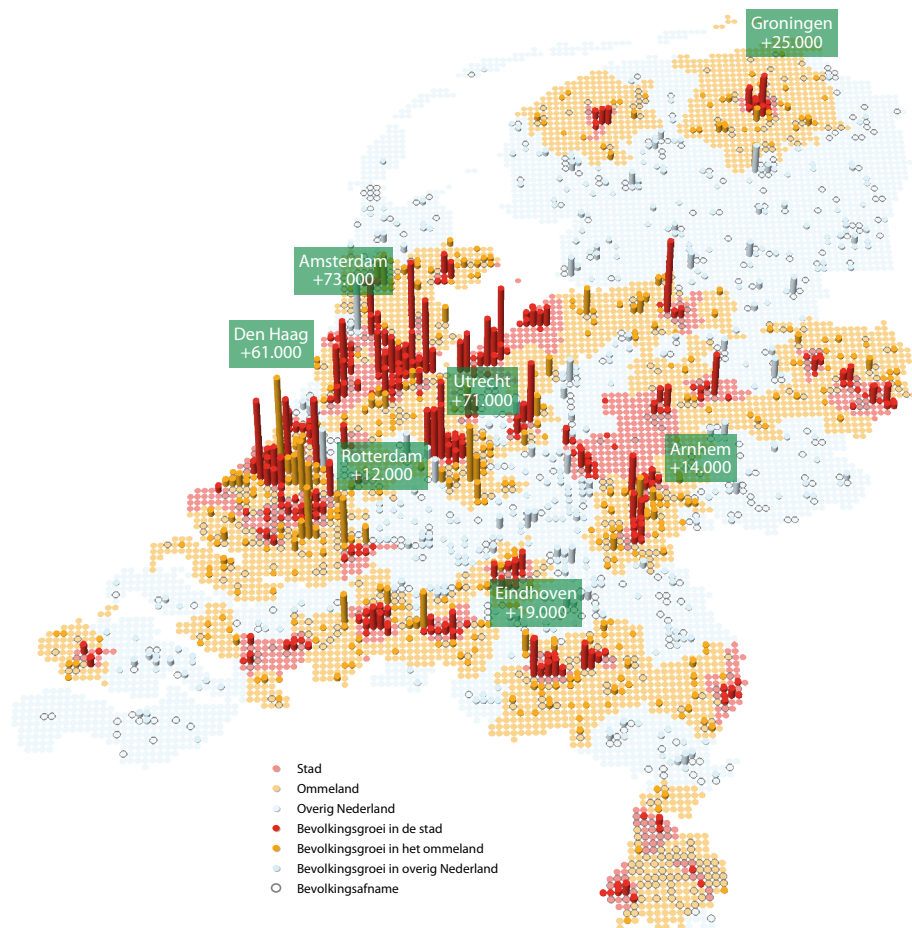
mei 1974, de ontwerpers van Almere

Deze afstand tussen beleid en realiteit toont zich bijvoorbeeld bij de aanleg van Almere waar, als een reactie op de onleefbaar geachte Bijlmermeer, doelbewust vijf losse kleinschalige kernen werden ontworpen, zorgvuldig gescheiden door grote groenstroken met als nadrukkelijke bedoeling stedelijkheid te voorkomen.

Niemand had de enorme groei verwacht die Almere nu kenmerkt.

Zelfs in de meest bedachte stad van Nederland blijkt dat niet-gestuurde ontwikkelingen de essentie bepalen.

Bevolkingsgroei en -afname 2000-2014

Zelfs bij echt grootschalige ingrepen zoals de aanleg van hoofdinfrastructuur kan de vraag gesteld worden of ontwikkelingen gestuurd dan wel gevolgd worden.

Ook daar kan het beoogde effect anders uitpakken. Het is een wetmatigheid dat als twee steden efficiënter verbonden worden, de sterkere stad daarvan meer zal profiteren dan de zwakkere.

De geschiedenis van de steeds verbeterende infrastructuur in Nederland kan ook gelezen worden als het faciliteren van een, niet-beoogde, trage trek naar het midden en het westen van het land waar de sterkere steden hun aantrekkingskracht kunnen laten gelden.

Een zichzelf voortdurend versterkend mechanisme.

DE NIEUWE WILDERNIS

GROTE NATUUR IN EEN KLEIN LAND

Bepalende ontwikkelingen op de grotere schaal en op de langere termijn blijken zich stelselmatig aan sturende vormen van planning te onttrekken.

Zelfs in een van de meest bedachte en geplande landen ter wereld vertoont de ruimtelijke inrichting daarmee verrassend veel kenmerken van een natuurverschijnsel. Het is goed voorstelbaar dat dit fenomeen zich niet beperkt tot alleen de grotere schaal en de langere termijn.

Met deze constatering neemt het belang van een goede ruimtelijke ordening eerder toe dan af.

Een gebrek aan sturende macht vereist immers veel meer inzicht en verbeeldingskracht: welke bewegingen maak je in een krachtenveld dat je maar zeer beperkt beheerst?

Bij de inrichting van een land gaat het, los van de mogelijkheid en wenselijkheid van sturing, allereerst om het zorgvuldig observeren en analyseren van de ruimtelijke dynamiek.

In dit essay wil ik, vanuit het inzicht dat de planner werkt binnen een krachtenveld dat hij maar zeer ten dele beheerst, mijn kijk op enkele belangrijke ruimtelijke fenomenen in Nederland geven.

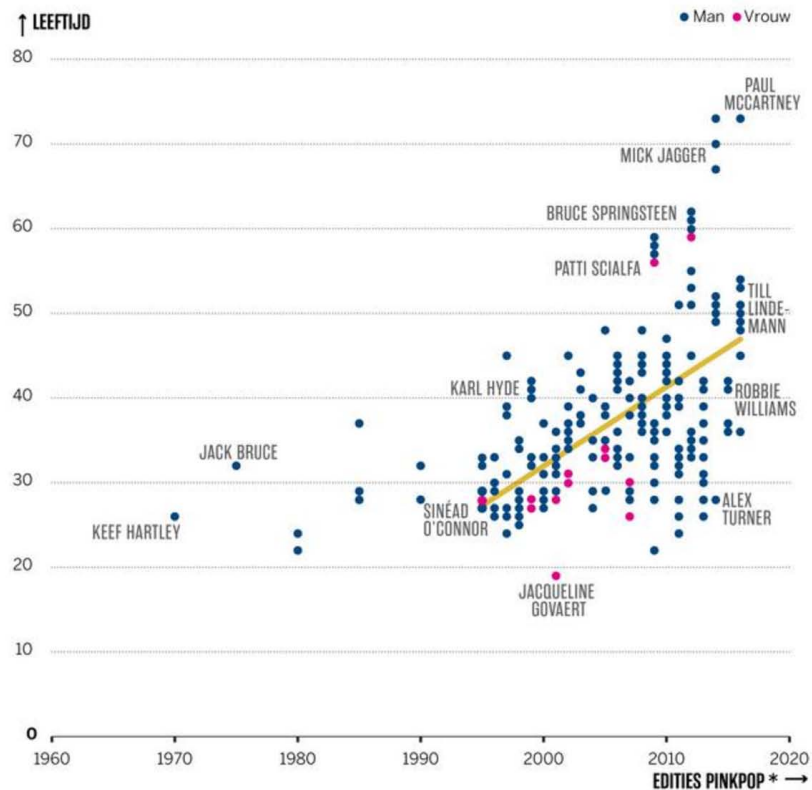
Er groeien structuren die op verschillende manieren invloed hebben op de ruimtelijke dynamiek in ons land en daarbuiten. Als beproefd gereedschap om dat beter te doorgronden, geloof ik in het inzetten van kaarten in verschillende vormen en vanuit verschillende achtergronden.

1. Bij iedere opgave zoeken naar maatschappelijke meerwaarde.
2. Opgaven stelselmatig als onderdeel van een grotere ruimtelijke context bekijken.
3. Relevante nieuwe opgaven opzoeken en op de agenda zetten: wat zijn de trends?
4. Heldere ambitie definiëren en externe partijen betrekken en samenwerken.
5. Erosie van het publieke domein adresseren: hoe ziet samenleven eruit?
6. Eigen vastgoed van het Rijk zo publiek mogelijk maken, inclusief buitenruimte.
7. Leegstand als kans om te experimenteren en te innoveren.
8. De omgang met het rijksvastgoed als richtinggevend, innoverend.
9. Concrete projecten benoemen en als ambassadeursprojecten inzetten.
10. Debat opzoeken en initiëren, zichtbare aanwezigheid Rijksbouwmeester.

Doel is om hiermee meer richting te geven aan het palet van werkzaamheden zoals beschreven in de recent verschenen Agenda van de Rijksbouwmeester.

Dit essay kan bovendien gelezen worden als een voorzet voor de werkagenda van het net vernieuwde College van Rijksadviseurs.

* **Periode:** er is gekeken naar de leeftijd van de headliners van de edities, tussen 1970 en 1995 iedere vijf jaar en vanaf 1996, toen Pinkpop een driedaags festival werd, ieder jaar.

DE DYNAMIEK

Om de ruimtelijke dynamiek te doorgronden, is inzicht in de achterliggende maatschappelijke ontwikkelingen belangrijk. Juist daar is een aantal fundamentele verschuivingen waar te nemen die elk weer hun weerslag hebben op de ruimtelijke ordening.

Een aantal veranderende invloeden heeft een demografische achtergrond, zoals de toenemende vergrijzing, de migratie en de constatering dat we toegroeien naar veertig procent eenpersoonshuishoudens. Andere factoren zijn terug te voeren op technologische ontwikkelingen zoals de veranderende manier waarop we werken, recreëren en winkelen.

Maar ook nieuw beleid op heel andere terreinen laat ruimtelijke sporen na. Zo wordt de verzorgingsstaat zoals we die de afgelopen decennia kenden, drastisch hervormd. Alleen al de veranderingen in de zorg, minder institutioneel en meer op zelfredzaamheid gericht, laten een spoor van leegstaand vastgoed achter en leggen een nieuwe claim op woonwijken waar een sterk groeiende groep ouderen en zorgbehoeftigen opgenomen moet gaan worden.

Gemeenten met een relatief hoog aandeel inwoners AOW-leeftijd of ouder, 2040

Aandeel in %
■ 25 - 30
■ Meer dan 30

©PBL/CBS, 2015; bewerking ARBM

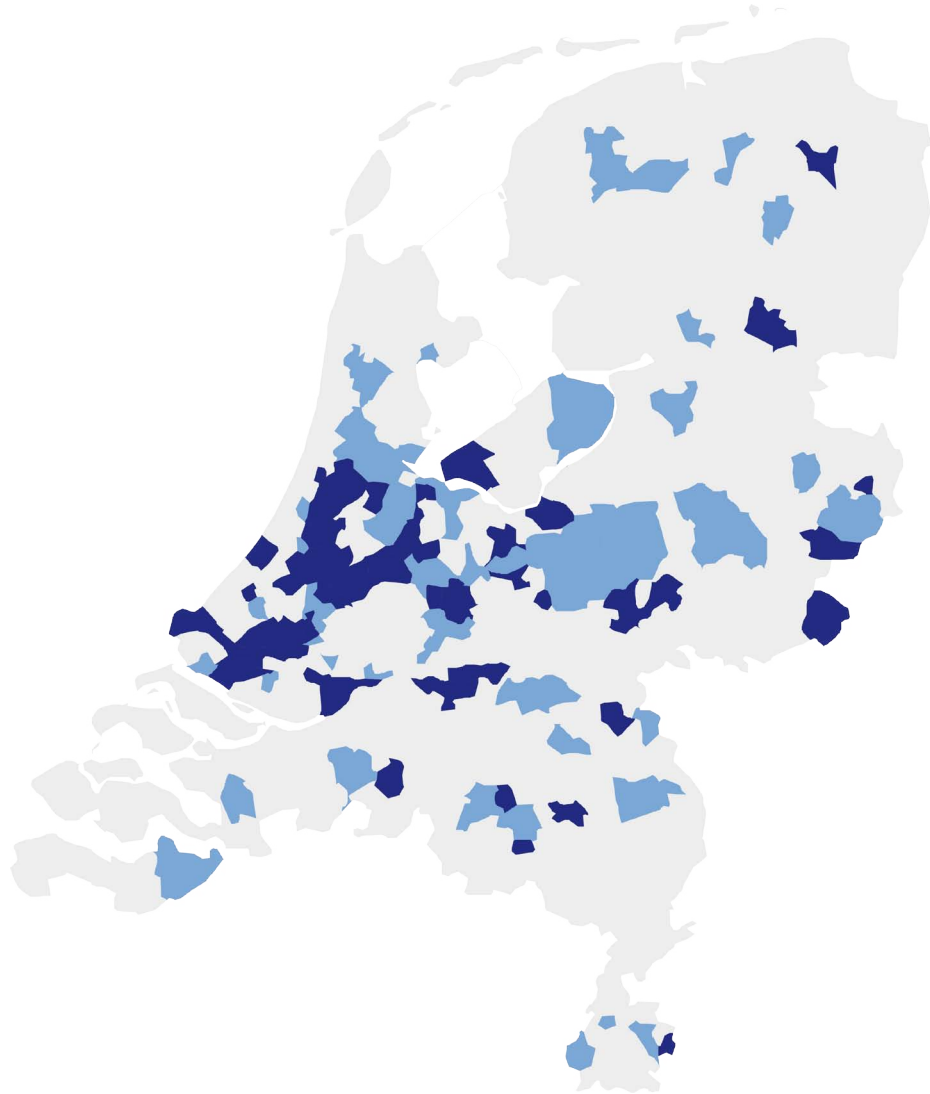
“40% van alle volwassenen in Nederland leden aan eenzaamheid in 2014” RIVM

© beterooud.nl

Gemeenten met een relatief hoog aandeel leegstaand kantoorvloeroppervlak, 2016

Aandeel leegstand met minimaal 10.000 m² VVO in %

© Bak; bewerking PBL, 2016; bewerking ARBM

Net zoals groei vormt leegstand een goede indicator van de plekken waar verandering daadwerkelijk plaats vindt.

De ramingen lopen nogal uiteen maar alles bij elkaar opgeteld staat er in Nederland waarschijnlijk zo'n 100 miljoen vierkante meter leeg.

Dat is niet alleen een symptoom van een economische crisis maar wijst ook op veel fundamentele veranderingen in onze samenleving.

Leegstand kent vele gezichten; zo moet tijdelijke leegstand worden onderscheiden van structurele leegstand van meer dan drie jaar. Dit geldt voor de stedelijke omgeving, maar evengoed voor het platteland waar door schaalvergroting steeds meer agrarisch vastgoed leeg komt te staan.

Soms is structurele leegstand het gevolg van speculatie of veroudering, soms een indicatie van verderstreckende veranderingen zoals het voor onze tijd relatief nieuwe fenomeen van krimpgebieden.

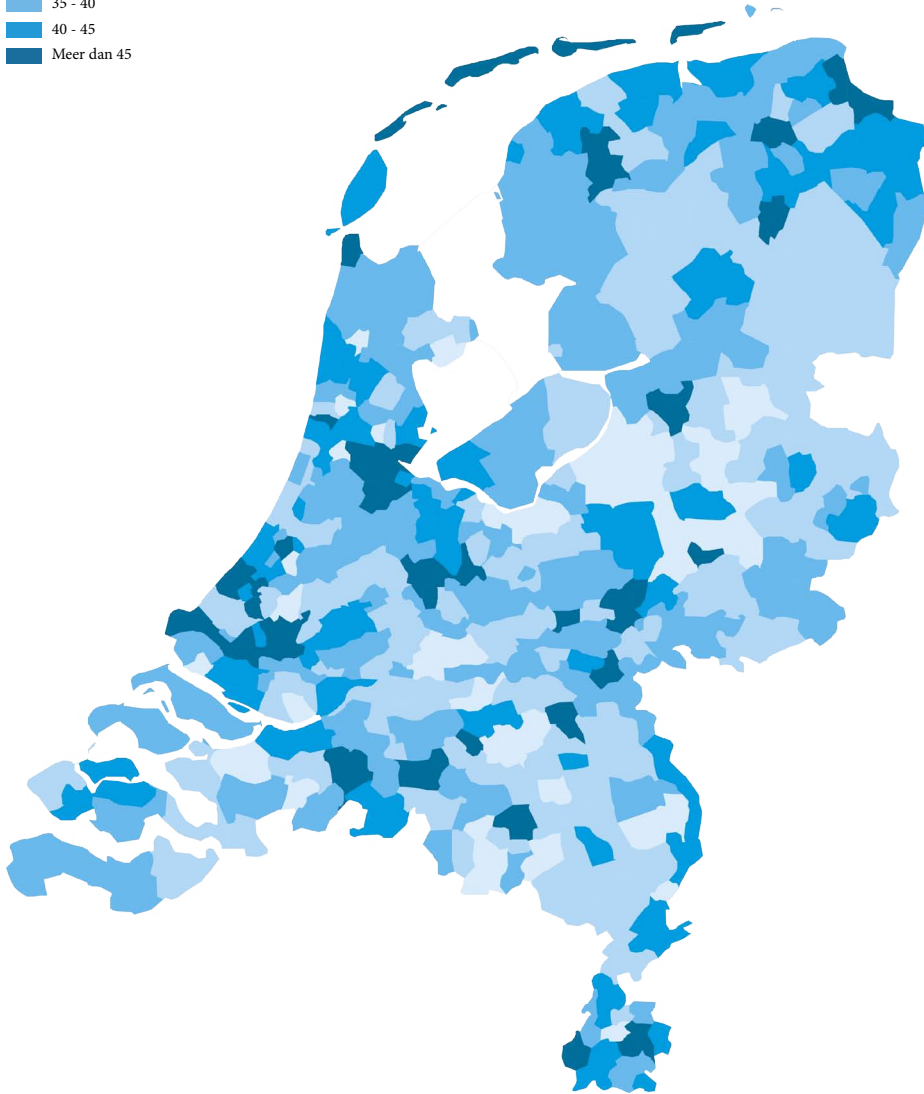
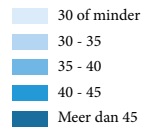
© twitter Jos de Jong

In een maatschappelijke context waarin de mate van groei de enige maat is waarmee veranderingen worden gewogen, kan krimp bijna niet anders dan als een failliet worden gezien.

Het vereist meer afstand en verbeeldingskracht om er een natuurlijk ritme in te herkennen waarbij de rol van steden en gebieden voortdurend verandert en waarbij fenomenen die met een krimpende regio samenhangen niet zozeer vruchteloos bestreden moeten worden, als wel geïntegreerd in geheel nieuwe vormen van strategische planvorming.

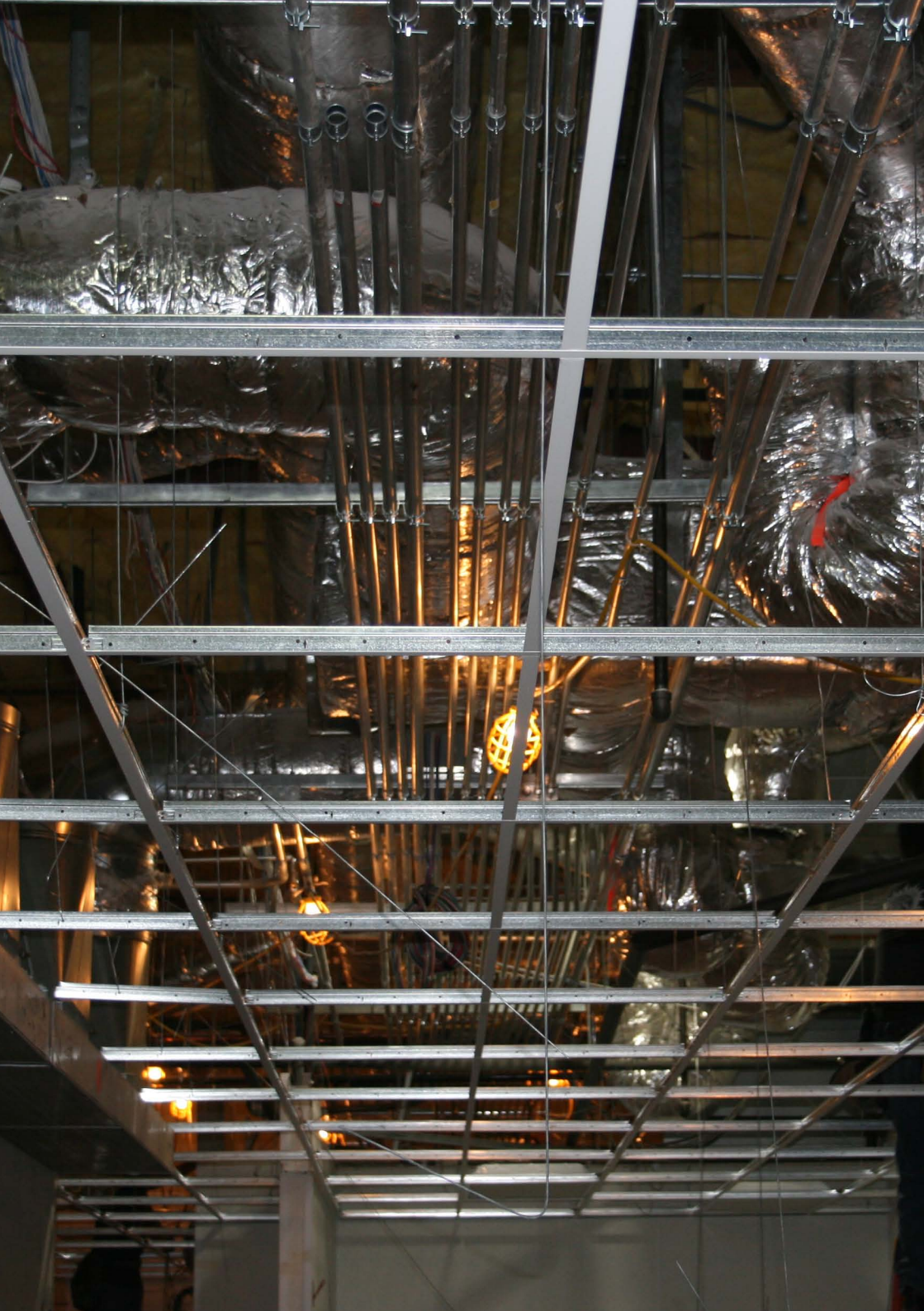
Eenpersoonshuishoudens per gemeente, 2040

Aandeel in %

© PBL/CBS, 2016; bewerking ARBM

Kijkend naar de toestand van Nederland valt een intrigerend onderscheid te maken tussen invloeden en fenomenen die landelijk gezien een homogene verdeling kennen, zoals de spreiding van eenpersoonshuishoudens, en fenomenen waarbij zich juist heel duidelijk ruimtelijke patronen aftekenen, zoals de krimpgebieden.

De invloed van technologische ontwikkelingen reikt ver. Veel oudere kantoren zijn moeilijk te verhuren en feitelijk onbruikbaar geworden voor een kantoorfunctie, simpelweg omdat de verdiepingshoogte te gering is om moderne luchtbehandelingsinstallaties in te bouwen.

Ook de invoering van het flexwerken, mogelijk gemaakt door de kracht en efficiëntie van moderne computernetwerken, heeft verstrekkende gevolgen.

De enorme afstootoperatie waarvoor het Rijk zich geplaatst ziet kan voor een groot deel verklaard worden door de afgenomen ruimtebehoefte dankzij het verdwijnen van de vaste werkplek. Ook dit is een proces dat zich nog verder zal ontwikkelen.

De exponentieel toenemende mogelijkheden van robotisering en computerisering zullen de aard van het werk in de nabije toekomst nog drastischer gaan veranderen. Hele beroepsgroepen zullen verdwijnen, meer mensen zullen daardoor buiten de boot vallen; de maatschappelijke tweedeling zal schrijnender worden.

Er zullen ook veel ongekende vormen van vrijheid ontstaan.

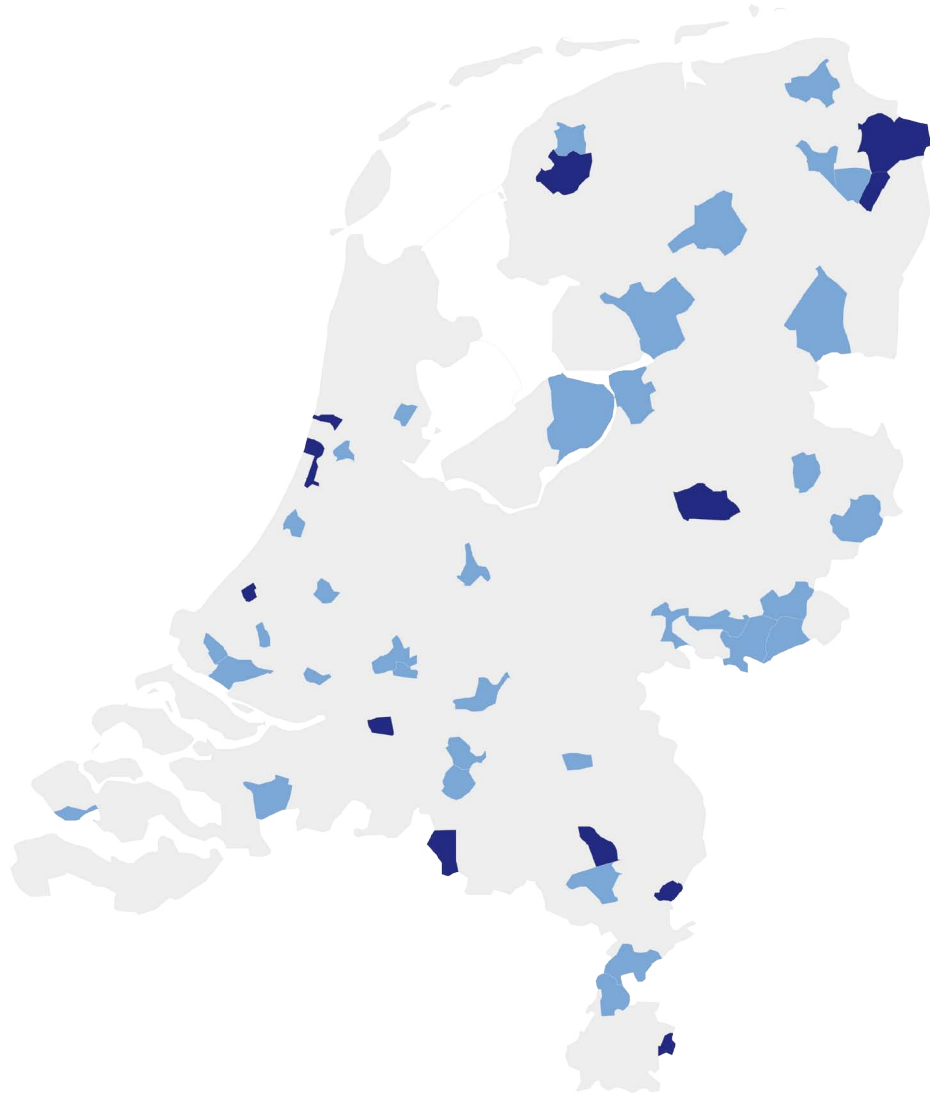
Zo is met het flexwerken de moderne werknemer feitelijk nomadisch geworden.

De nadrukkelijke scheiding die sinds de industriële revolutie tussen wonen en werken is ontstaan, zal zijn vanzelfsprekendheid steeds meer verliezen nu op veranderende locaties werken eenvoudiger en aantrekkelijker wordt.

Een proces dat nog versterkt wordt doordat met dezelfde digitalisering ontwerp- en productieprocessen steeds meer naar elkaar toegroeien.

Gemeenten met een relatief hoog aandeel leegstaand winkelvloeroppervlak, 2016

Aandeel leegstand in %
 ■ 15 - 20
 ■ Meer dan 20

© Locatus; bewerking PBL, 2016; bewerking ARBM

Een direct zichtbare invloed van technologische ontwikkelingen toont zich ook nadrukkelijk in het winkelapparaat. De opkomst van de webwinkels is snel en veelomvattend, een revolutie waarin steeds meer winkels en winkelketens onderuitgaan.

Waar leegstaande kantoren maar weinig direct zichtbare maatschappelijke impact hebben, ligt dat anders voor leegstaande winkels die het verval letterlijk etaleren.

In grotere steden waar voldoende aanbod en variëteit geboden wordt en de winkels in symbiose met de horeca zich als een aantrekkelijke tijdsbesteding kunnen presenteren, lijken goede kansen te bestaan om een vitale en aantrekkelijke vorm van winkelen overeind te houden.

Voor kleinere steden en dorpen lijkt het tij veel moeilijker te keren. Fysieke winkels met al hun personeel en logistieke vereisten, worden meer en meer een overbodige tussenstap tussen producent en consument.

Winkelketens zien zich daardoor gedwongen, zich steeds verder terug te trekken op die plekken waar mensen al om andere redenen bij elkaar komen, zoals de grotere stadscentra, stations en luchthavens.

Jack Ma, executive chairman of Alibaba Group © ANP

Met de nieuwe mogelijkheden die digitalisering en robotisering met zich mee brengen, kan de nadrukkelijke scheiding die met de industriële revolutie tussen wonen en werken is gegroeid weer minder absoluut worden.

Een scheiding tussen wonen en werken die in de lange geschiedenis van de stedenbouw daarmee als een tijdelijk fenomeen gezien kan worden.

Waarschijnlijk geldt dezelfde tijdelijkheid voor de massale opkomst van de winkels die vooral na de Tweede Wereldoorlog onze steden en dorpen overspoelden.

Met in beide gevallen dezelfde technologische ontwikkelingen als sturende kracht.

Te midden van al deze uitermate fundamentele veranderingen die zich min of meer gelijktijdig manifesteren op het gebied van werken, winkelen en de zorg, lijkt het woonprogramma vooralsnog verrassend gelijkvormig te blijven.

Sinds de Tweede Wereldoorlog hebben we meer woningen gebouwd dan alle voorgaande generaties bij elkaar. Het merendeel van de woonwijken is daarmee geënt op een specifieke maatschappijvorm waarbij de grote gezinnen van de geboortegolf de hoeksteen vormden. Er was sprake van een homogene culturele achtergrond met een sterk verenigingsleven; de kerk in het midden en een verzorgingsstaat die de burger van wieg tot graf begeleidde.

Nu kondigt diezelfde geboortegolf een enorme mate van vergrijzing aan; we groeien toe naar veertig procent eenpersoonshuishoudens in een maatschappij waar de kerk en het verenigingsleven hun samenbindende rol nagenoeg volledig verloren hebben en waarbij de samenleving zich op bijna alle fronten steeds individualistischer ontwikkelt. Door de migratiegolven is er bovendien geen sprake meer van een eenduidige culturele achtergrond. De overheid trekt zich op steeds meer domeinen terug en doet een toenemend beroep op de zelfredzaamheid van de burger.

Als gevolg van al deze veranderingen zullen onze woningen een heel pakket aan nieuwe functies en betekenissen moeten gaan invullen.

We zullen meer en meer vanuit onze woningen gaan werken. Vanuit onze woningen kunnen we ook winkelen, recreëren en onderwijs volgen.

Diezelfde woning zal ook in staat moeten zijn om als een gedecentraliseerde zorginstelling een waardige oude dag mogelijk te maken.

Al bij al kan de gecombineerde impact van deze veranderingen een krachtige motor vormen om de monoculturen die onze woonwijken zijn geworden van binnenuit te verrijken.

Een rijke context ook voor een transformatieopgave die voor ons ligt en waarbij de huidige leegstand een prachtige experimenteerruimte biedt om nieuwe combinaties van wonen en werken en ook andere vormen van samenwonen te ontwikkelen. Een transformatieopgave ook, die veel verder reikt dan de schaal van het gebouw.

Gezien de reikwijdte van de achterliggende veranderingen kan het antwoord niet anders dan op het stedenbouwkundig vlak liggen. Alles is anders geworden, behalve nog de vorm en opzet van onze woonwijken.

Minder inkomen, minder gezond

Meer en meer wordt duidelijk dat vorm en gebruik hier zo ver uiteen zijn gaan lopen dat allerlei problemen zich aandienen.

Met de toenemende individualisering wordt vereenzaming een steeds groter probleem en manifesteert de tweedeling in onze maatschappij zich steeds pregnanter; er zijn woonwijken waar de gemiddelde levensverwachting tot negen jaar lager ligt dan in naastgelegen wijken, oplopend tot wel negentien minder gezonde levensjaren.

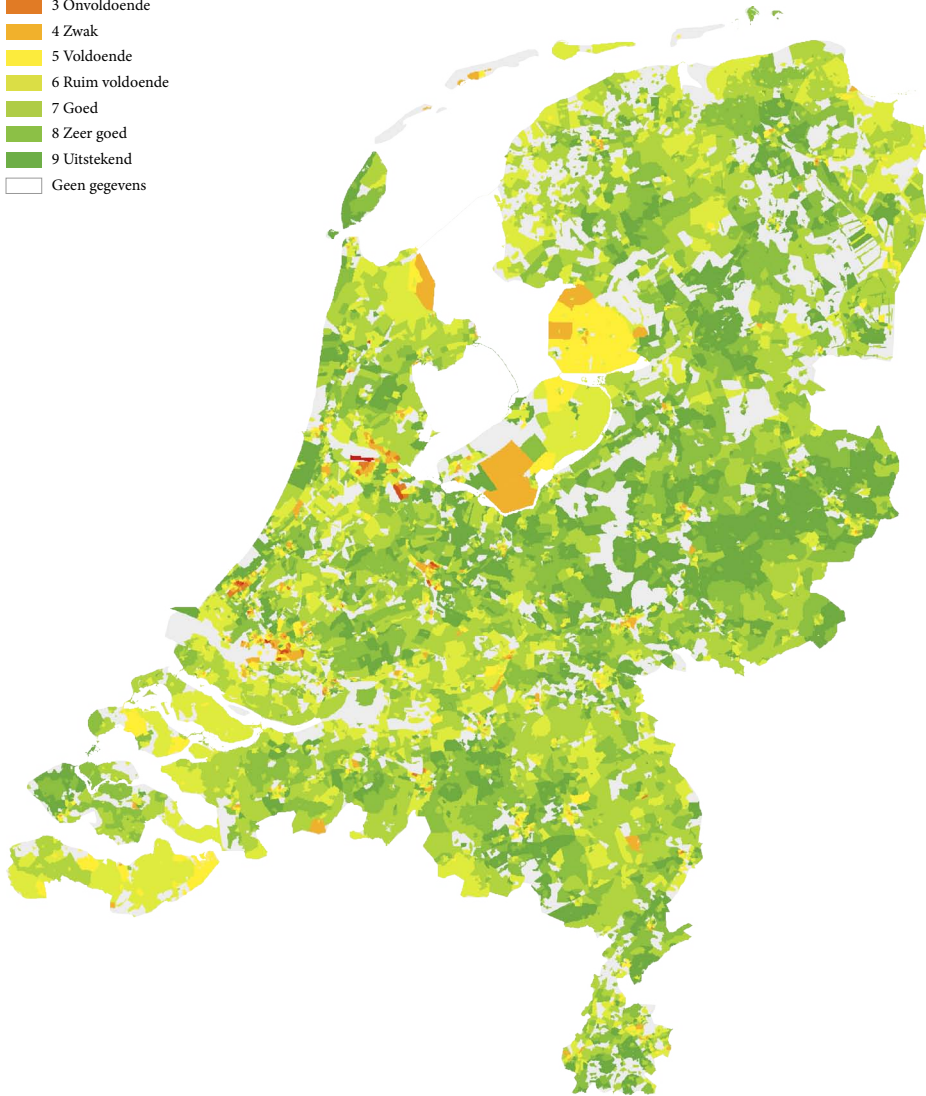
Zowel de noodzaak als de mogelijkheden om te veranderen zijn in onze woonwijken te vinden.

De veronachtzaamde buitenwijken zullen juist nu het domein moeten zijn waar vernieuwing plaatsvindt.

Met het gebrek aan waardering voor de periferie als een stimulerende vorm van vrijheid om juist daar radicaler te kunnen moderniseren.

Leefbaarheidssituatie per buurt

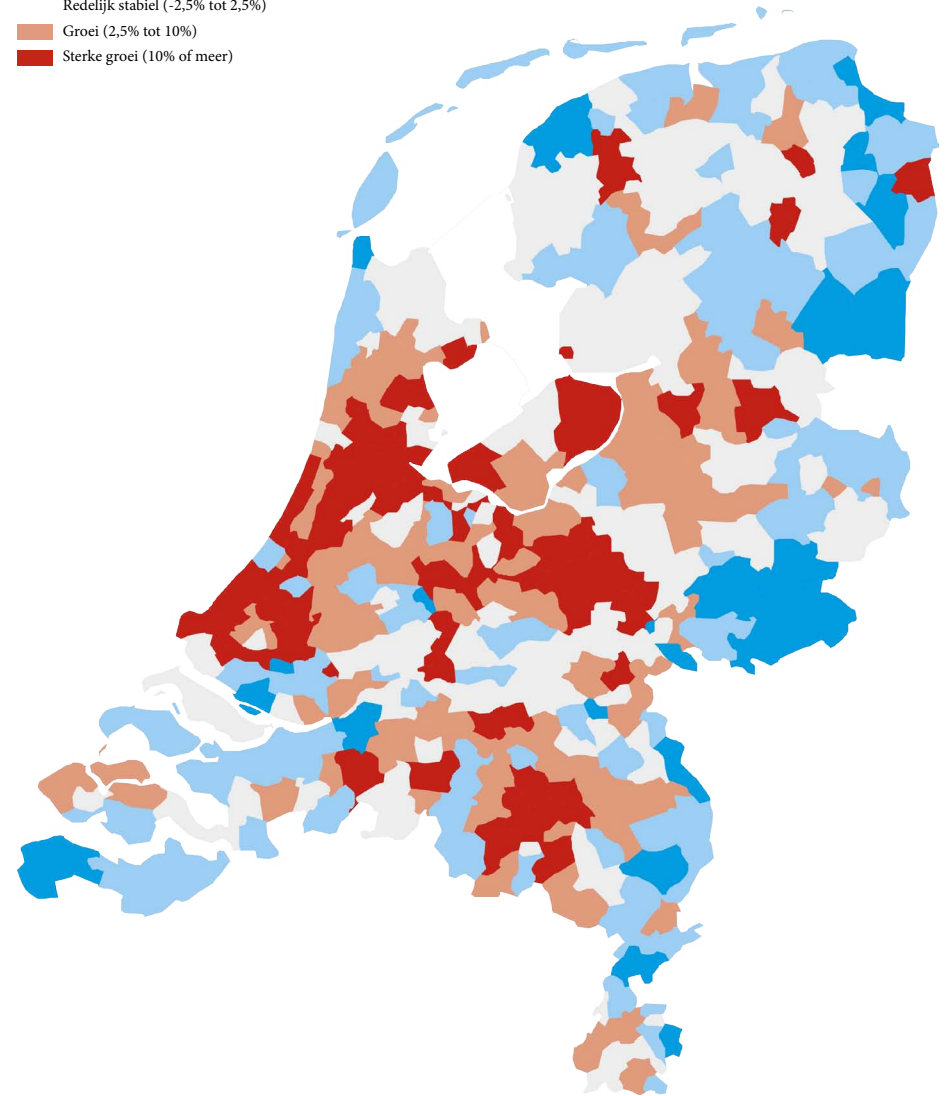
- Score
- 1 Zeer onvoldoende
 - 2 Ruim onvoldoende
 - 3 Onvoldoende
 - 4 Zwak
 - 5 Voldoende
 - 6 Ruim voldoende
 - 7 Goed
 - 8 Zeer goed
 - 9 Uitstekend
 - Geen gegevens

© BZK; bewerking PBL, 2014; bewerking ARBM

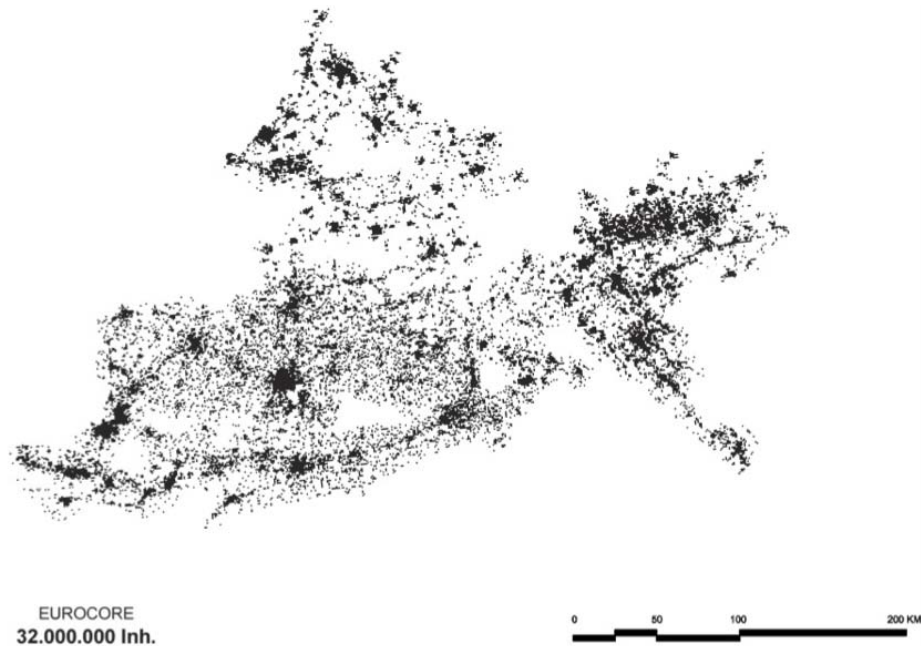
Bevolkingsontwikkeling per gemeente, 2015 - 2040

- Sterke krimp (10% of meer)
- Krimp (2,5% tot 10%)
- Redelijk stabiel (-2,5% tot 2,5%)
- Groei (2,5% tot 10%)
- Sterke groei (10% of meer)

© PBL/CBS, 2015 bewerking ARBM

NEDERLAND ALS SAMENHANGEND STEDELIJK SYSTEEM

Het oude concept van de Randstad als herkenbare stedelijke eenheid is aan herijking toe.

De achterliggende constatering dat het vroeger zo vanzelfsprekende onderscheid tussen stad en platteland geen hanteerbaar model meer vormt om de werkelijkheid te beschrijven, is nu ook op de Randstad zelf van toepassing. Ook in dit verstedelijkt gebied verschuiven de grenzen.

Vanuit de ruimte gezien toont zich in de nacht een uitgestrekte lichtvlek waarin de Nederlandse Randstad zich naadloos lijkt te verbinden met de Vlaamse Ruit en het Ruhrgebied.

Een configuratie van verstedelijking die door het Office for Metropolitan Architecture al eerder gemunt werd als de 'Eurocore': een gebied met tweeëndertig miljoen inwoners en met alle eigenschappen van een metropool behalve die van de daarbij horende dichtheid.

Krimpgebieden en anticipeergebieden 2015

■ Krimpgebieden
■ Anticipeergebieden

© rijksoverheid.nl/ministerie van BZK; bewerking ARBM

Hoezeer dit internationale, aaneengegroeide gebied, waarbij de landsgrenzen geen rol meer lijken te spelen, van bovenaf ook een samenhang vertoont, is het de vraag hoever die cohesie eigenlijk reëel aanwezig is.

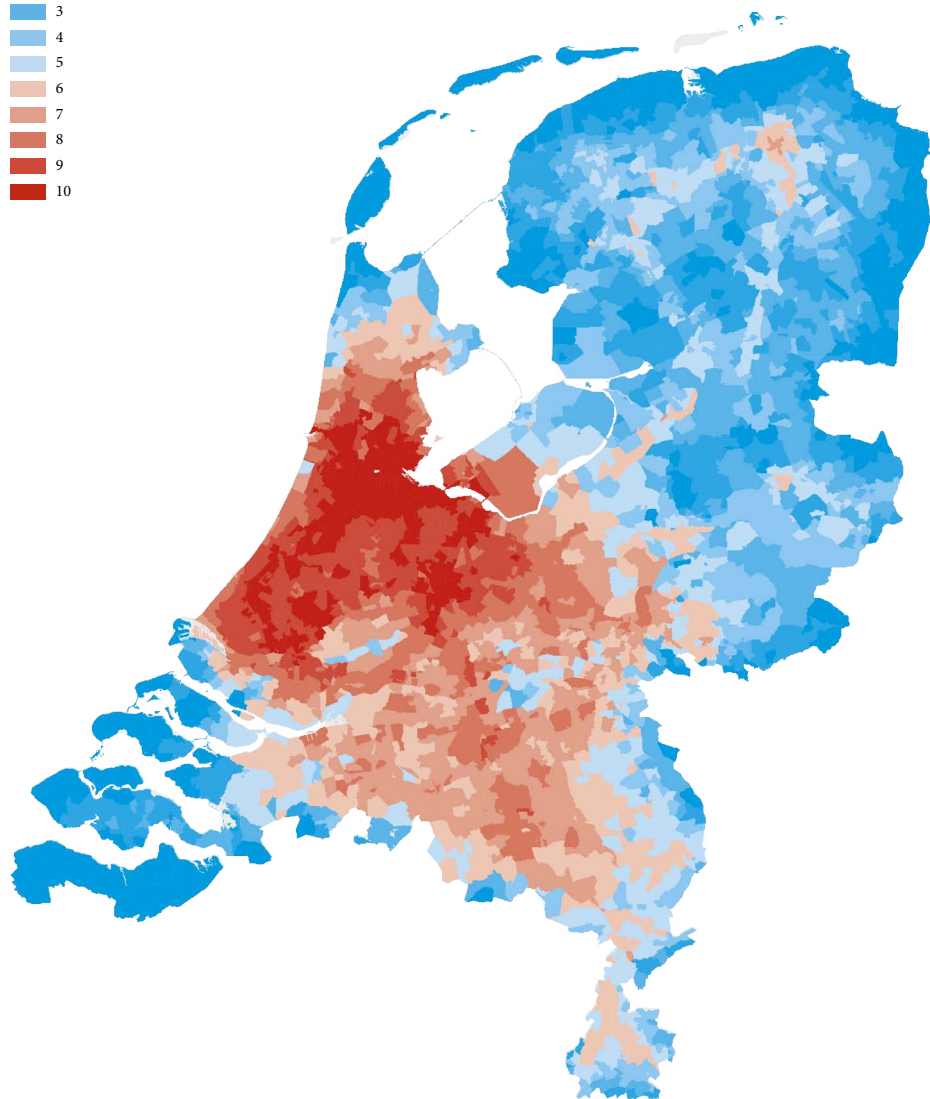
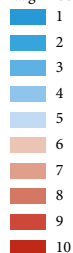
Bij nadere bestudering blijken de landsgrenzen allesbehalve verdwenen. Openbaar-vervoerssystemen zijn niet op elkaar afgestemd, treinverbindingen tussen Nederland en België zijn en blijven minimaal. Toen in 2015 de stroomproductie bij onze zuiderburen ernstig terugviel doordat een aantal centrales door noodzakelijk onderhoud stilvielen, kon Nederland ondanks zijn overcapaciteit niet helpen omdat er geen goede hoogspanningsleidingen tussen beide landen bestaan.

Limburg, dat in deze Eurocore-configuratie toch een uiterst centrale positie inneemt, kan daar niet van profiteren maar heeft integendeel met een structurele krimp te maken.

Krimpregio's tekenen zich in het algemeen sterker af in de grensgebieden: de onderlinge nabijheid leidt nog niet direct tot versmelting.

Het aantal banen dat binnen 45 minuten reizen kan worden bereikt

laag - hoog (in decielen) bereikt

Om de samenhang van grote verstedelijkte gebieden te beoordelen moet verder gekeken worden dan alleen naar de ruimtelijke nabijheid. Meer bepalende factoren worden gevormd door de daadwerkelijke interactie tussen de verschillende steden.

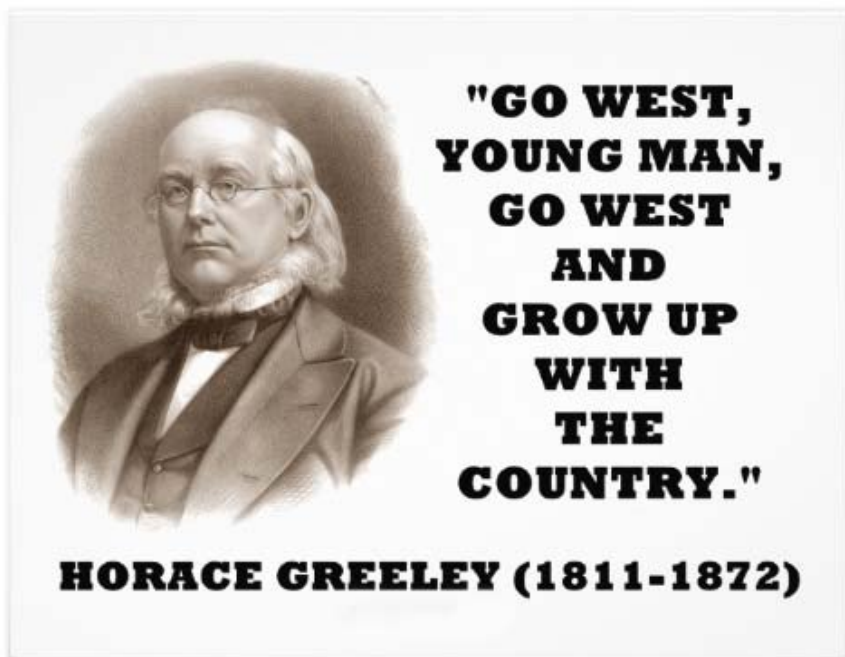
Het patroon van het woon-werkverkeer vormt hiervan een van de sterkste indicatoren.

Het merendeel van de Nederlanders werkt niet in de gemeente waar hij woont. Veel samenwonende tweeverdieners kiezen een woonplaats die hen in beiden in staat stelt hun baan binnen een acceptabele reistijd te bereiken. Iemand die van baan verandert, verandert niet noodzakelijk van woongemeente als de reisafstand maar acceptabel blijft.

Gemiddeld reizen Nederlanders in 42,5 minuten naar hun werk*. Als je de kaart bekijkt waarop het aantal banen wordt weergegeven dat binnen 45 minuten reizen kan worden bereikt, tekent zich een verrassend heldere tweedeling af.

In een gebied van ongeveer 100 kilometer bij 125 kilometer lijkt zich een nieuw Nederlands midden te vormen.

Een gebied waar daadwerkelijke interactie plaats vindt die veel verder gaat dan alleen een gegroeide ruimtelijke nabijheid.

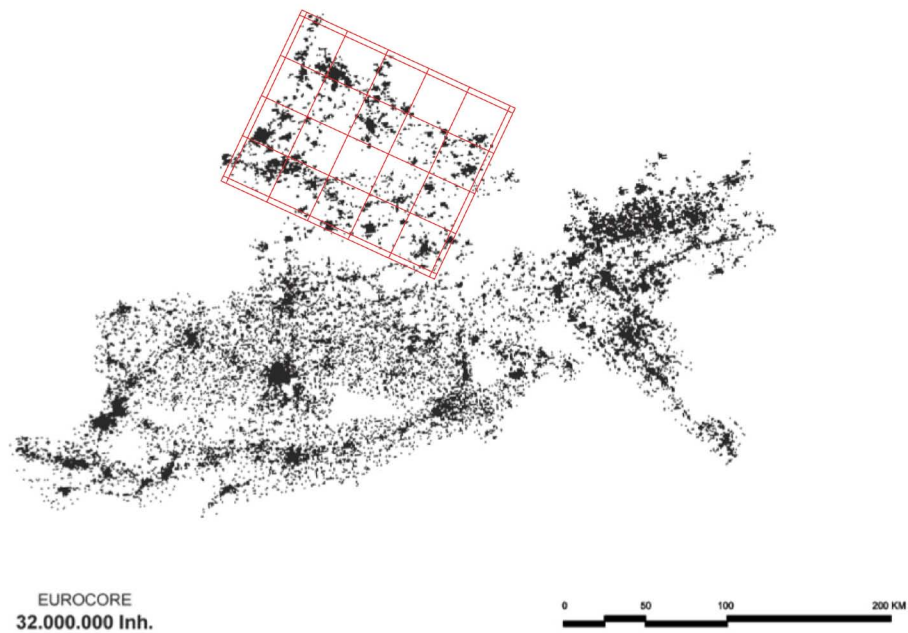

Hoewel deze structuur vanuit een aantal aspecten samenhang toont, is daarmee uiteraard niet gezegd dat de condities binnen deze structuur overal gelijk zijn.

De CPB-publicatie Groei en Krimp toonde bijvoorbeeld al aan dat economisch gezien nieuwbouwwoningen vooral rendabel zijn in de boemerang Utrecht-Amsterdam-Haarlem-Leiden-Den Haag-Delft; aan de westzijde dus.

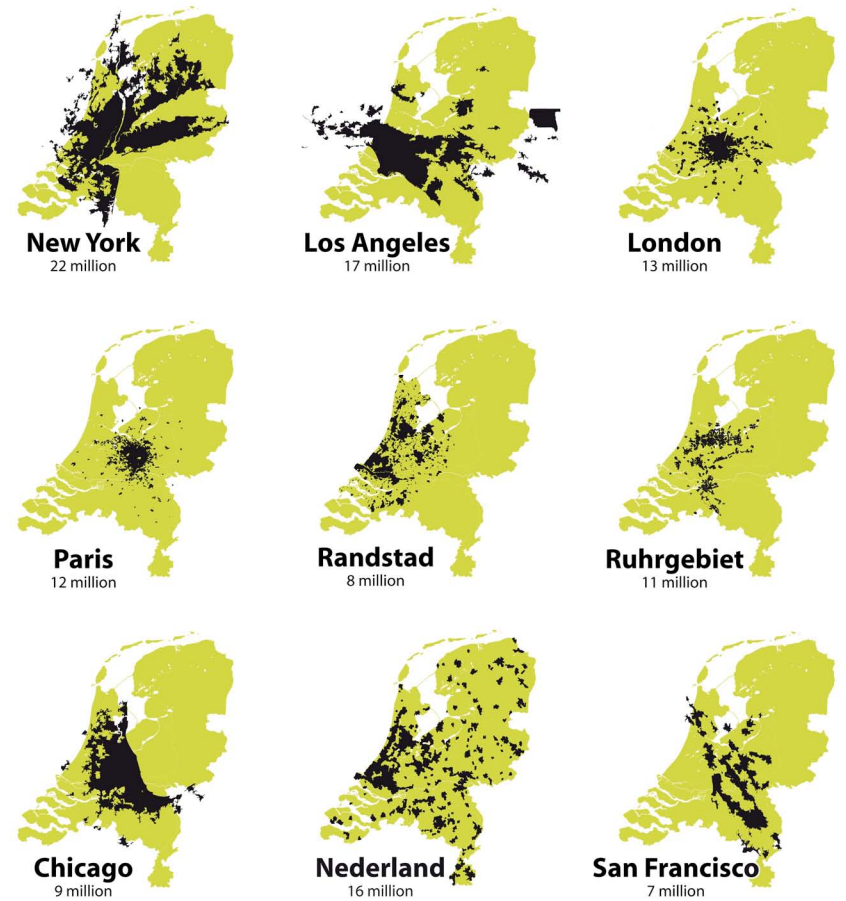
Hoewel het trekken van algemene conclusies in deze complexe materie altijd een hachelijke zaak is, lijkt het erop dat er zich een soort uitvergroete Randstad begint af te tekenen die zich verder naar het zuiden en oosten uitstrekt. De overlappende periferieën van Dordrecht, Breda, Tilburg, Eindhoven, Helmond, Den Bosch, Nijmegen, Arnhem, Amersfoort en Almere voegen zich in een structuur waarvan de samenhang toeneemt.

Een interpretatie die voortbouwt op de vergelijking zoals Daan Zandbelt en Rogier van den Berg die maakten in 'De nieuwe Nederlandse stad'.

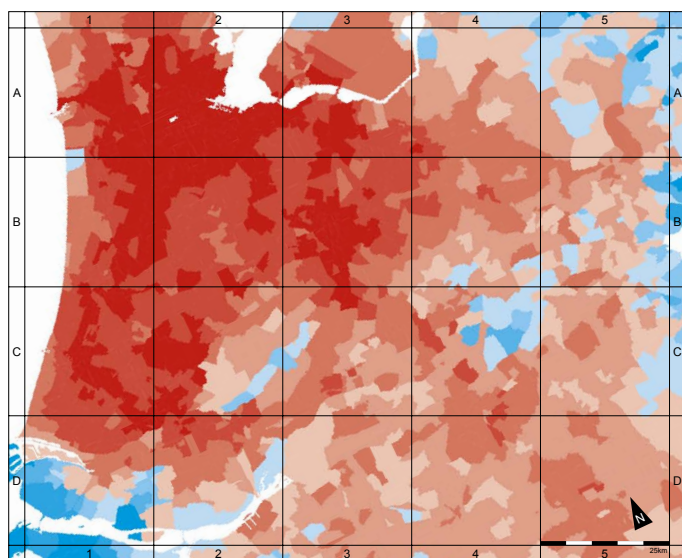
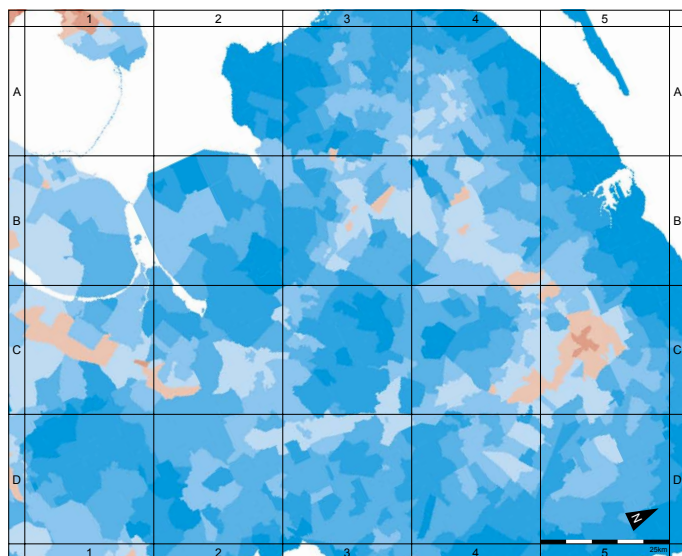
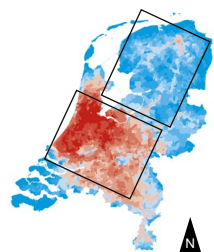

Holland is not a dense country, but an empty city.

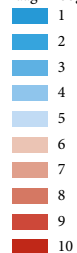
Nederland is geen vol land, maar een lege stad.

Het aantal banen dat binnen 45 minuten reizen kan worden bereikt

laag - hoog (in decielen) bereikt

Aan de wens om de samenhang van deze structuur te herkennen en te onderzoeken, ligt het inzicht ten grondslag dat de planner werkt binnen een krachtenveld dat hij maar zeer ten dele beheerst en dat hij daarom allereerst moet proberen te doorgronden.

Het deel van Nederland dat zich buiten deze verstedelijkte samenhangende zone bevindt, is daarmee niet een gebied dat er minder toe zou doen maar wel een gebied dat zich duidelijk op een andere manier aan het ontwikkelen is.

Nederland binnen dit kader
 2 miljoen inwoners op 12.500 km² = 160 inw/km²

Parijs incl. banlieue
 11 miljoen inwoners op 1.723 km² = 4.000 inw/km²

Greater London
 8.5 miljoen inwoners op 1.577 km² = 5.350 inw/km²

- Bebouwd gebied
- Sociaal cultureel
- Kassen
- Bedrijventerrein
- Bos / boomgaard
- Zand
- Park
- Het Groene Hart
- Nationale park
- Nationaal Natuurnetwerk
- Overig grondgebruik
- Water
- Vliegveld
- Snelweg
- Hoofdweg
- Spoorlijn
- Haven
- Museum
- Universiteit
- Universiteitsziekenhuis

Nederland binnen dit kader

10 miljoen inwoners op 12.500 km² = 800 inw/km²

Parijs incl. banlieue

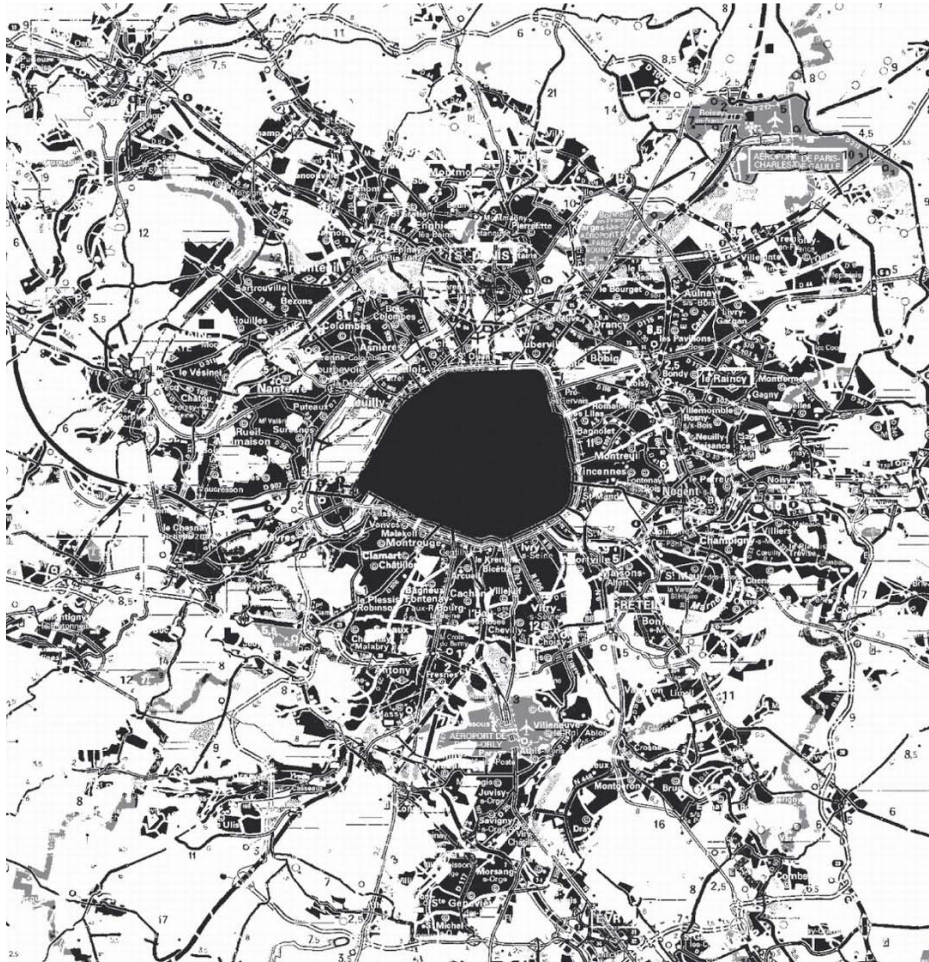
11 miljoen inwoners op 1.723 km² = 4.000 inw/km²

Greater London

8.5 miljoen inwoners op 1.577 km² = 5.350 inw/km²

- Bebouwd gebied
- Sociaal cultureel
- Kassen
- Bedrijventerrein
- Bos / boomgaard
- Zand
- Park
- Het Groene Hart
- Nationale park
- Nationaal Natuurnetwerk
- Overig grondgebruik
- Water
- ✈ Vliegveld
- Snelweg
- Hoofdweg
- Spoorlijn
- ⚓ Haven
- M Museum
- U Universiteit
- H Universiteitsziekenhuis

Parijs inclusief banlieue en voorsteden

DE EMANCIPATIE VAN DE PERIFERIE

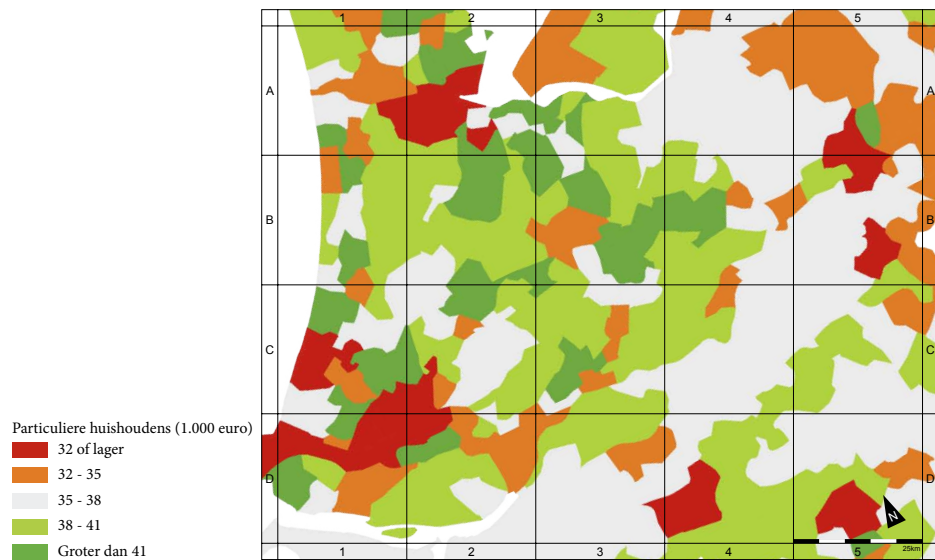
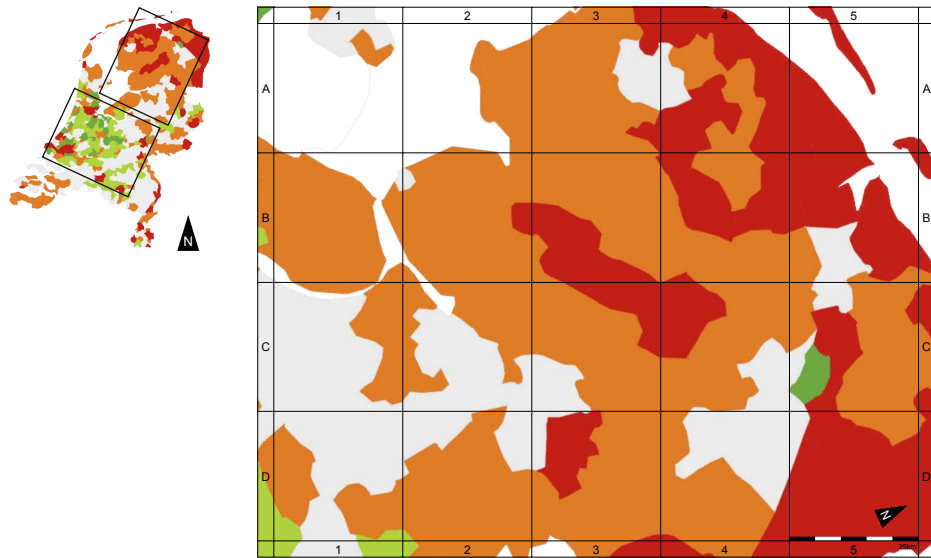
Binnen deze structuur valt de zelfstandige kracht van Amsterdam op dat als enige echte Nederlandse metropool een uitzonderlijk sterke identiteit en aantrekkingskracht heeft. Waar de rest van Nederland nog maar moeilijk de gevolgen van de economische crisis van zich af weet te schudden, is Amsterdam al weer bezig uitbreidingen te plannen. Komende jaren moeten er zo'n 60.000 woningen bijgebouwd worden.

Het fenomeen van ongeremd aantrekkelijke hoofdsteden kennen we uit het buitenland waar het niet zonder problemen is. De dominantie van Londen vormt een probleem voor de rest van Groot-Brittannië; in Frankrijk kan hetzelfde voor Parijs gezegd worden.

Een eigenschap die deze metropolen delen is dat met de groei van het stedelijk gebied ook de druk op het centrum toe blijft nemen. Het gevolg is dat daarmee juist het aantrekkelijke en beeldbepalende centrum voor steeds meer mensen onbereikbaar wordt.

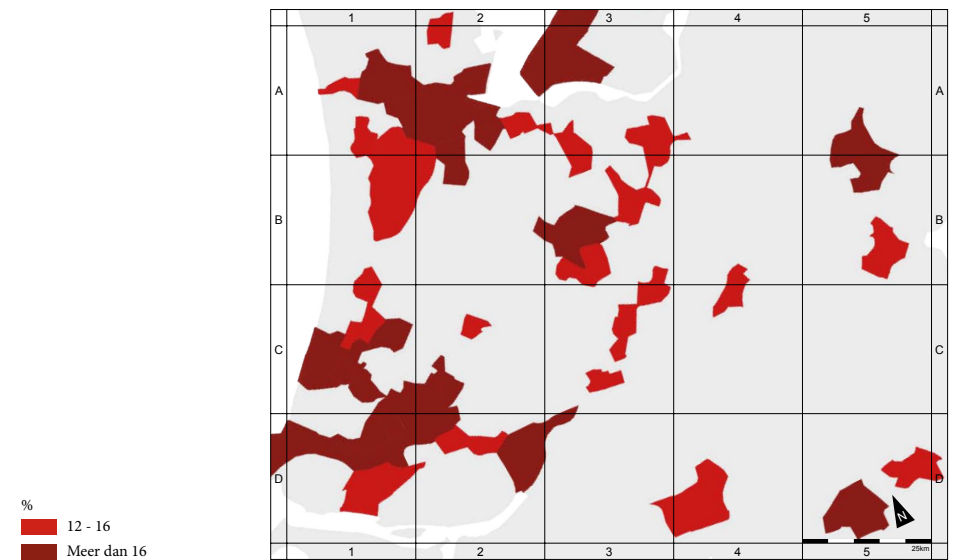
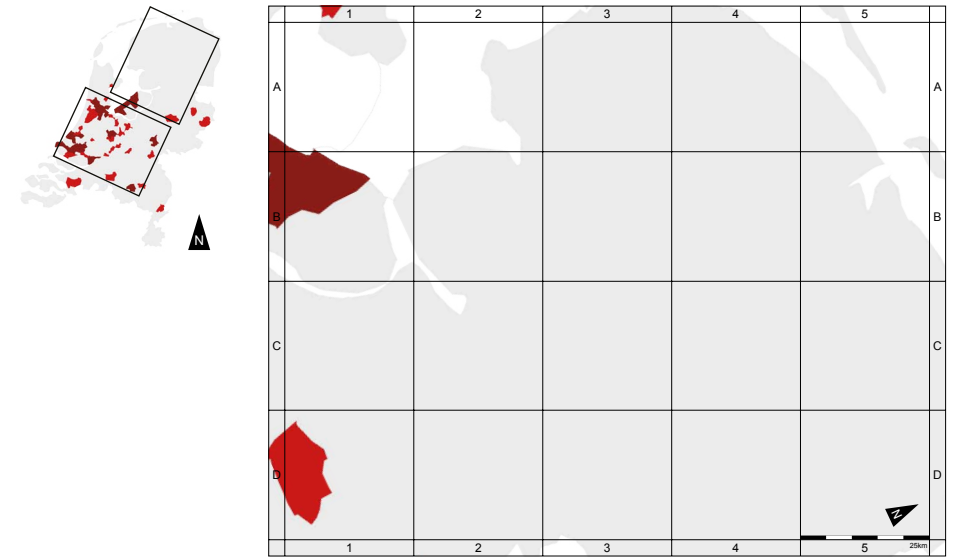
Dit levert een altijd weer pijnlijke segregatie van kansrijken en kansarmen op, waarbij voor het kansarme deel van de bewoners in deze metropolen beduidend minder levens- en woonkwaliteit is weggelegd.

Gemiddeld huishoudensinkomen

© CBS, PBL, 2012; bewerking ARBM

Gemeenten met een relatief hoog aandeel niet-westerse allochtonen

© CBS, bewerking PBL, 2015; bewerking ARBM

Amsterdam

Ten opzichte van Londen en Parijs is Amsterdam natuurlijk een uitzonderlijk kleinschalige metropool. Dat toont zich ook in de beperkte capaciteit van de binnenstad die nu al tegen de zijn leefbaarheidsgrenzen aanloopt.

Het is daarom belangrijk te beseffen dat niet alleen Amsterdam zal groeien. Voor de periode tot 2040 zijn er volgens ramingen ongeveer 1.000.000 extra woningen nodig. De ramingen lopen nogal ver uiteen, tussen de 300.000 en 1.600.000 extra woningen tot 2050 en er is ook sprake van grote regionale verschillen*.

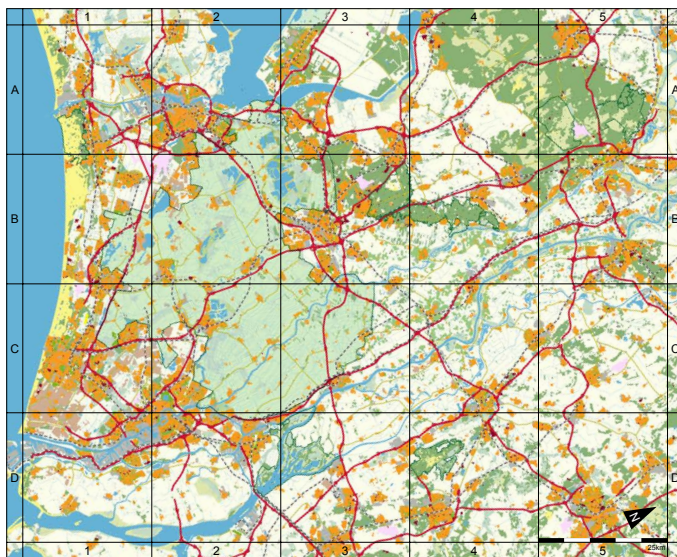
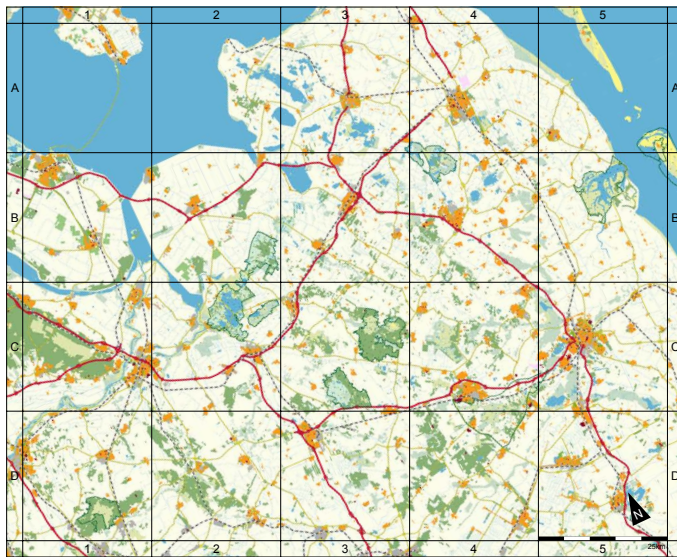
Iedere regio vraagt zijn eigen aanpak.

De kracht van het patroon van verstedelijking in Nederland ligt in de polynucleaire structuur ervan.

Grote metropolen als Londen en Parijs zuchten onder de alsmaar toenemende druk op een enkelvoudig centrum dat niet meer bij machte is een steeds groter gebied nog van identiteit en structuur te voorzien.

In Nederland is de binnenstad van Amsterdam enerzijds te mooi om nog drastisch te veranderen en anderzijds te klein om nog meer druk aan te kunnen. De gestaag groeiende toeristenstroom gaat de capaciteit van het centrum nu al te boven.

* Transformatiepotentie: woningbouwmogelijkheden in de bestaande stad, PBL, 2016

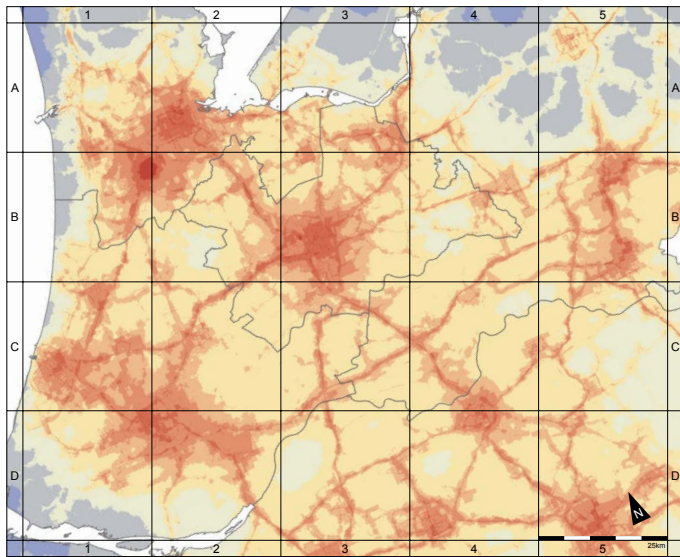
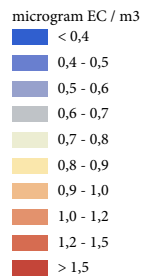
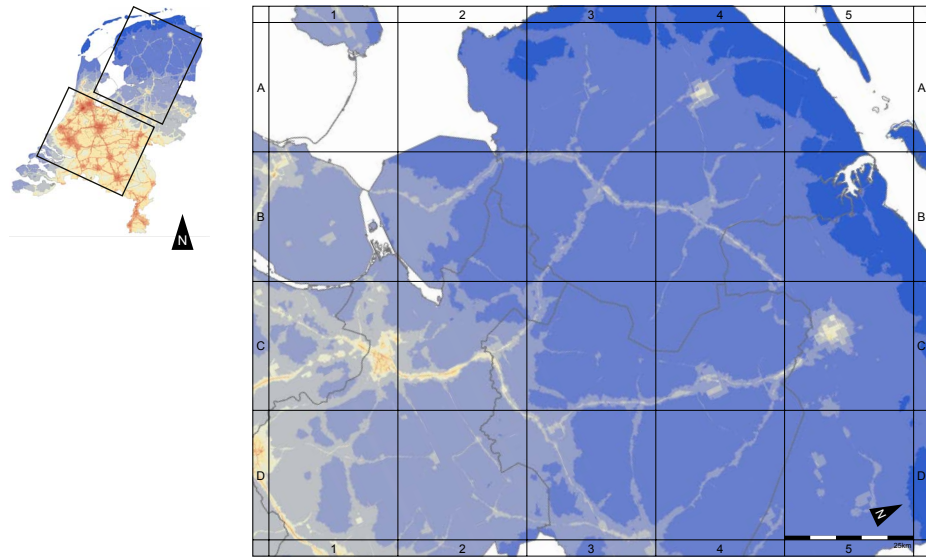
Juist het ontbreken van een enkelvoudig zwaartepunt waar alle pijlen dwangmatig op gericht moeten worden, kan de verwachte groei van Amsterdam in belangrijke mate ontlasten.

Het vormt daarmee de ruimtelijke basis voor de grote ontwikkelkracht van Nederland. Juist de open structuur biedt condities en een dynamiek die een palet aan gespreide ontwikkelingen mogelijk maakt.

Op het moment dat het verstedelijkte midden van Nederland in al zijn samenhang onderzocht en ontwikkeld wordt, ontstaat een metropool met ongekende kwaliteiten. Groter dan de achterhaalde klassieke afbakening van de Randstad maar ook kleiner dan de grote lichtvlek van de Eurocore die een nog niet ontstane internationale versmelting suggereert.

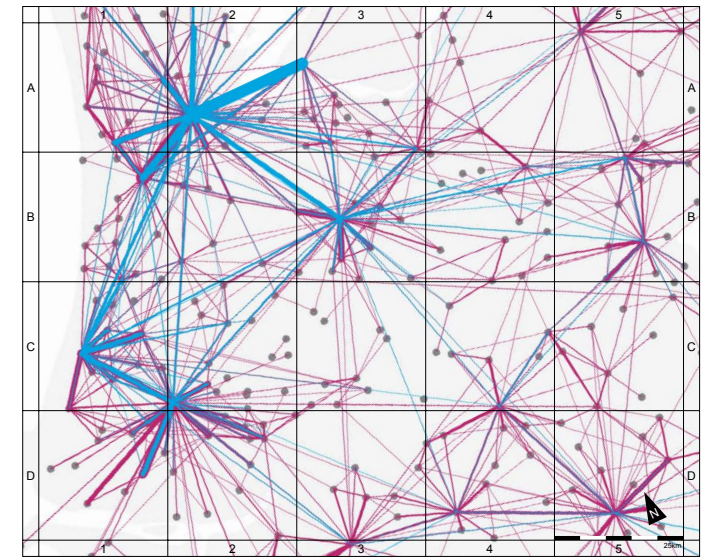
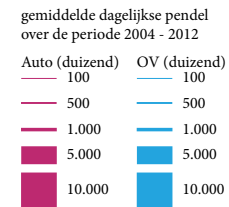
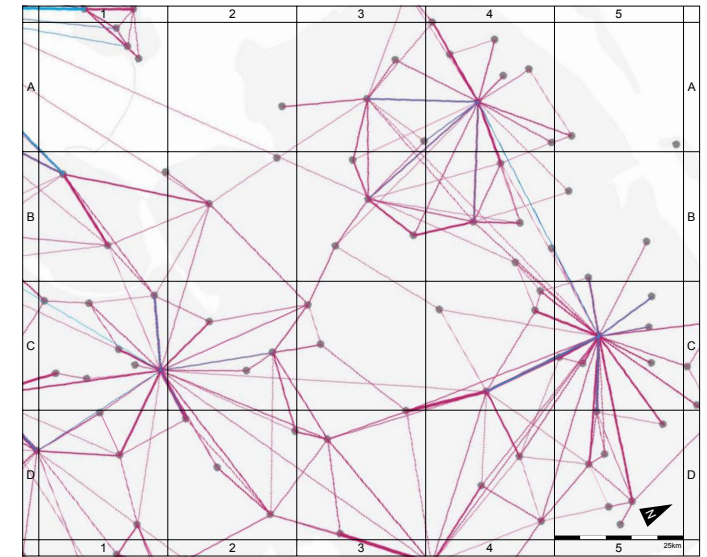
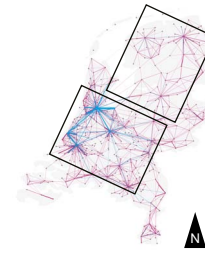
Kijkend naar de keurig rechthoekige configuratie die zich nu, los van bewuste sturing, begint af te tekenen, doemt een rijk metropolitaans veld op met meervoudige prachtige historische kernen, natuurgebieden die diep in het centrum doordringen en een stelsel van samenwerkende universiteiten, onderzoeksinstituten en gespecialiseerde ziekenhuizen. Met niet te vergeten een rijk palet aan belangwekkende musea en andere cultuurinstellingen. Een groot deel van de werkgelegenheid concentreert zich in dit gebied.

Roet 2014

© RIVM; bewerking ARBM

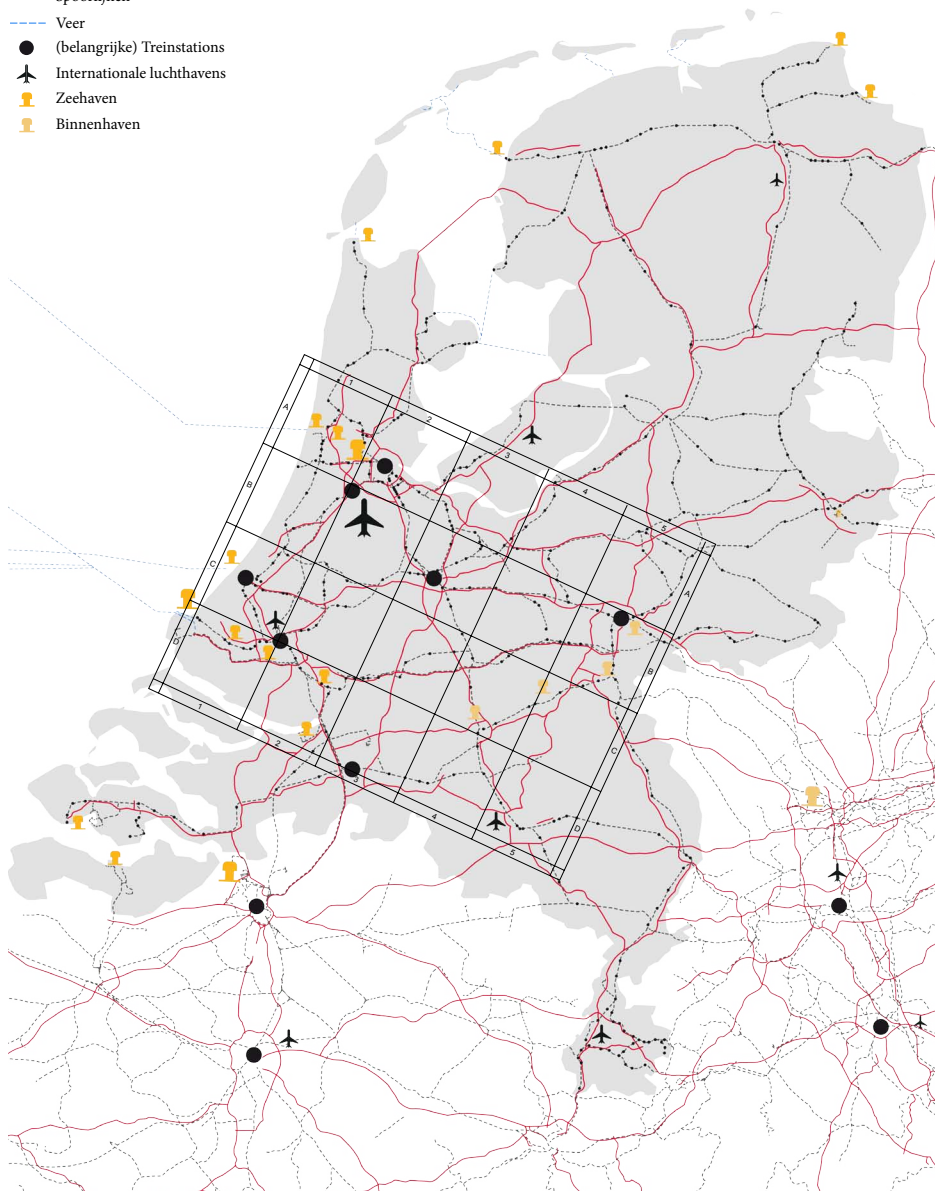
Dagelijks woon-werkverkeer tussen gemeenten naar modaliteit

© CBS, OVG/MON/OViN; bewerking PBL; bewerking ARBM

Mobiliteit

- Snelwegen
- - - Spoorlijnen
- - - Veer
- (belangrijke) Treinstations
- ✈ Internationale luchthavens
- 🚢 Zeehavens
- 🚢 Binnenhavens

Kadaster, Basisregistratie Topografie (BRT) ; bewerking ARBM

Binnen een dergelijke interpretatie vormen de overlappende periferieën het nieuwe midden.

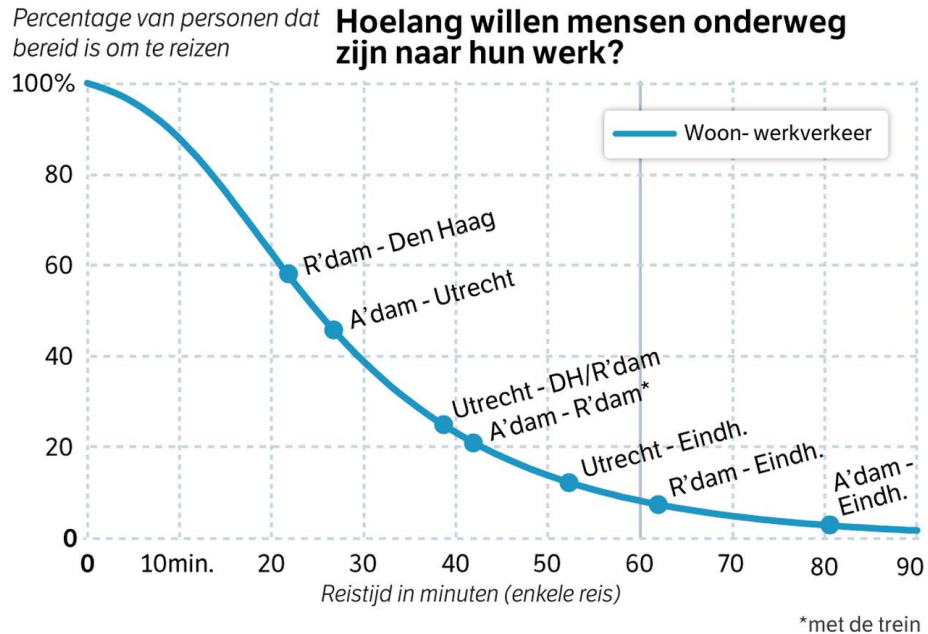
Juist in het midden kunnen de echte veranderingen en uitbreidingen plaatsvinden met een vrijheid en radicaliteit die geen andere metropool in zijn centrum kan bieden.

De constatering dat dit nieuwe Nederlandse midden zich niet alleen aftekent maar ook verder lijkt te ontwikkelen, houdt geen enkel negatief waardeoordeel in voor de gebieden die daarbuiten vallen en die in een omgekeerde ontwikkeling deels met verschillende vormen van krimp te maken hebben.

De totaal andere dynamiek die zich in deze krimpgebieden manifesteert is de uitwerking van een complex samenspel van individuele keuzes die weer beïnvloed worden door technologische ontwikkelingen en de daar mee samenhangende werkgelegenheidsontwikkelingen.

Een moeilijk te doorgronden en zeker niet te sturen proces.

Binnen de Nederlandse context bieden de krimpende en groeiende gebieden samenwerkende en complementaire kwaliteiten waarbij bijvoorbeeld de voedselproductie en energietransitie veel ruimte nodig hebben. Ruimte die de verder verstedelijkende gebieden steeds minder voor deze functies zullen kunnen bieden.

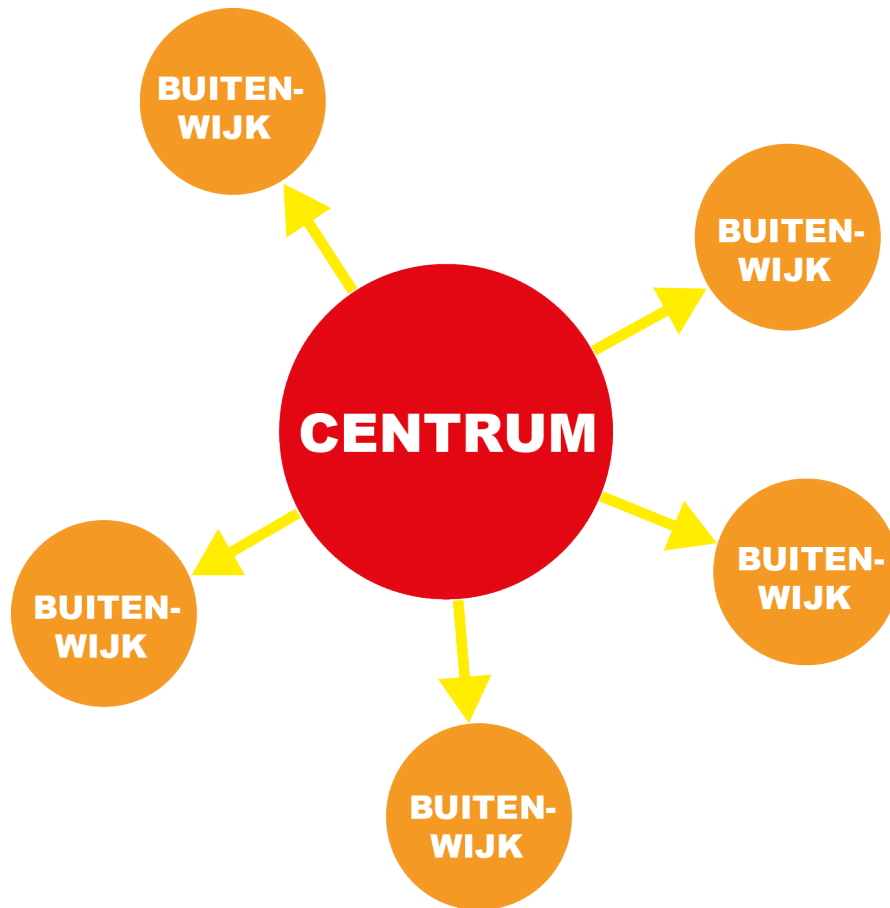

Technologische ontwikkelingen lijken een duidelijke invloed te hebben op ruimtelijke ontwikkelingen. Dat zal in de toekomst niet anders zijn.

De zelfsturende auto bijvoorbeeld heeft de potentie de kaart van Nederland opnieuw te definiëren. Het is goed voorstelbaar dat er hiermee een geïndividualiseerde vorm van openbaar vervoer van deur tot deur ontstaat. Grote delen van het huidige openbaar-vervoersysteem zouden daarmee overbodig kunnen worden net zoals veel van het particuliere autobezit.

Het parkeerprobleem van de toekomst: wat te doen met alle leegstaande parkeergarages?

Met de zelfsturende auto kan de reistijd in werktijd worden omgezet. Als daarmee de acceptabele gemiddelde reisafstand tussen wonen en werken toeneemt, zou het zomaar kunnen dat de krimpgebieden van nu bijzonder aantrekkelijke woongebieden gaan vormen.

Onze stadscentra vormen van oudsher het natuurlijke zwaartepunt van een voortdurend groeiend aantal eromheen gegroepeerde uitbreidingswijken.

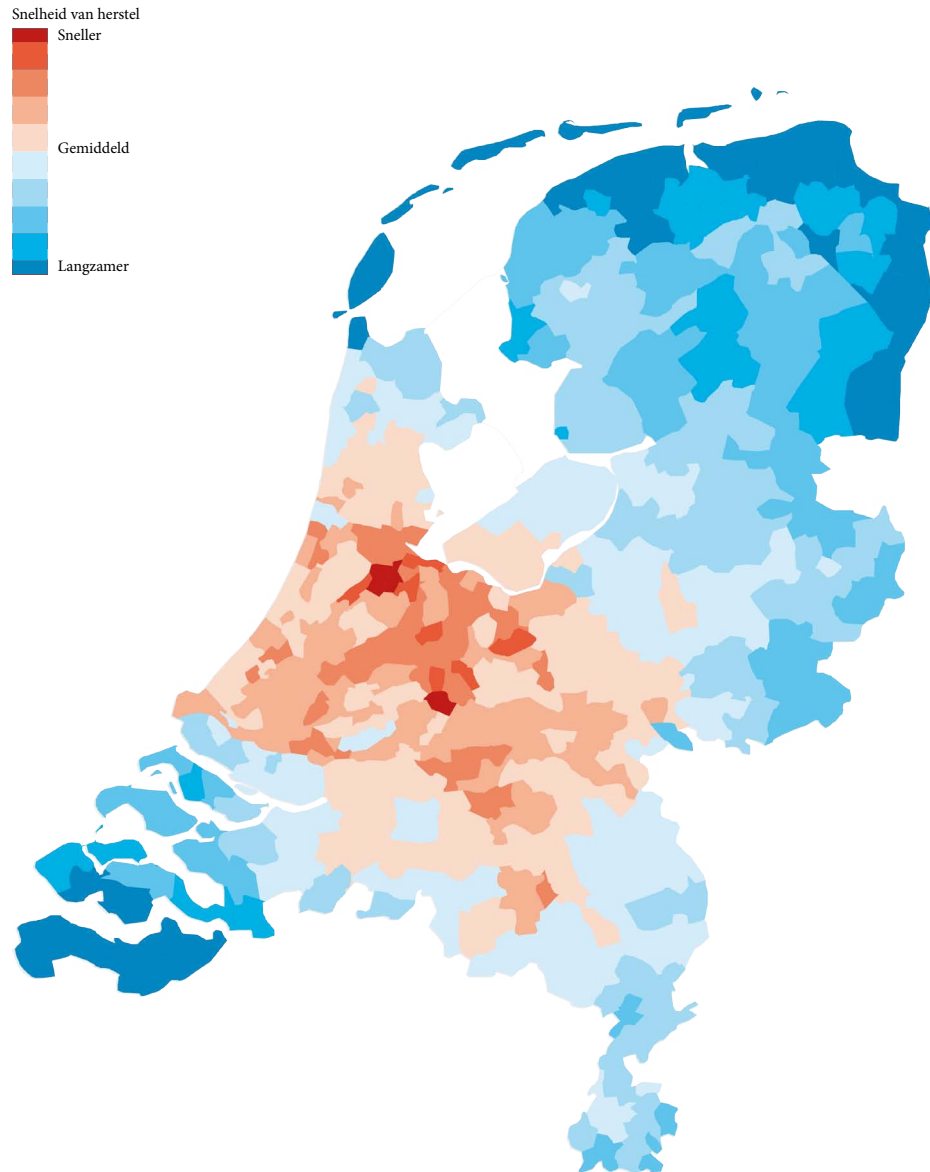
In een groot gebied in het midden van Nederland beginnen de naoorlogse uitbreidingswijken van verschillende steden steeds nadrukkelijker in elkaars invloedssfeer te komen.

De historische binnensteden hebben een grote kwaliteit dankzij de vele generaties die er aan gesleuteld hebben.

Als we de huidige staat van onze naoorlogse woonwijken zien als een eerste laag waar nu op doorgebouwd kan gaan worden, ontstaan er veel mogelijkheden. Het absorptievermogen van deze wijken is zeer groot. Een groot deel van de extra woningbehoefte kan in bestaand stedelijk gebied gerealiseerd worden dat daarmee substantieel aan belang en woonkwaliteit zal winnen.

De monocultuur van wonen alleen kan enorm verrijkt worden doordat onze woningen steeds meer functies kunnen gaan vervullen.

Veerkracht van regionale arbeidsmarkten bij een economische schok, alle sectoren

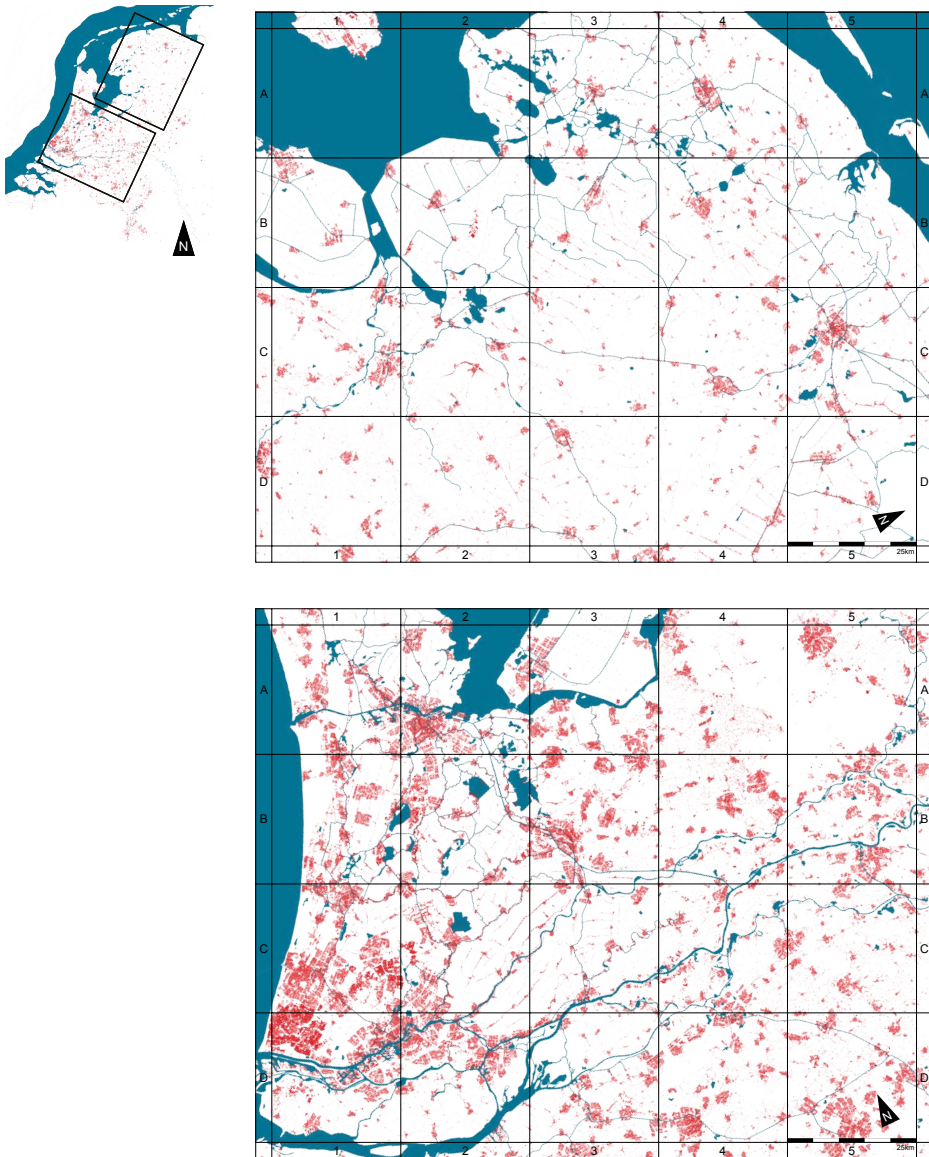
CONCLUSIE

Om de ruimtelijke dynamiek in Nederland beter te begrijpen, moet het inmiddels achterhaalde concept van een allesbepalende Randstad aan de realiteit geijkt worden. Dat kan het best door verder te kijken dan alleen de bevolkings- en bebouwingsdichtheid en door daarnaast ook een onderscheid te maken tussen enerzijds de strikt economische en anderzijds de productiekraft.

Het is opmerkelijk hoe duidelijk een stedelijk middengebied zich in Nederland aftekent als er op meer terreinen gemeten wordt, zoals het gebruik, de ontwikkelkracht en de programmering, met daarbij het aantal banen dat binnen een aanvaardbare reisafstand bereikbaar is.

Het is noodzakelijk om afscheid te nemen van het achterhaalde concept van de Randstad en het grotere gebied dat zich nu aftekent, in samenhang te bestuderen.

Bebouwings- en waterstructuur

© Alterra; bewerking ARBM

Vanuit dit besef kan nagedacht worden hoe een nieuw kabinet gevoed kan worden met ideeën over de ruimtelijke inrichting van het land.

Het debat wie voor welke opgave verantwoordelijk is, kan meer richting krijgen als de complexe wisselwerking van de maatschappelijke, technische en ruimtelijke ontwikkelingen inzichtelijker wordt. Dit essay probeert daar een bijdrage aan te leveren door breder en verder vooruit te kijken.

Met het herkennen van de nieuwe stedelijke configuratie die even duidelijk als ongestuurd is, wordt ook duidelijk dat er voor de gebieden binnen en buiten dit polynucleaire veld een omgekeerde agenda nodig zou moeten zijn om op de twee totaal verschillende contexten in te spelen.

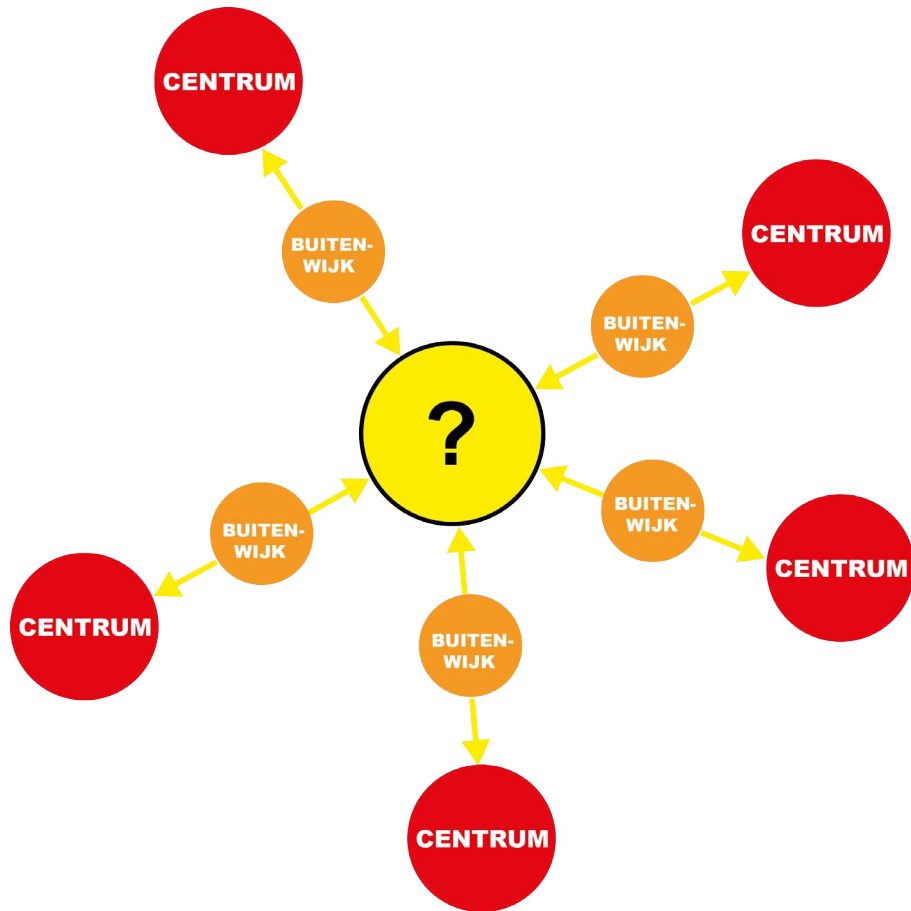
Krimp is geen indicatie van een failliet maar van een natuurlijke golfbeweging waarop ingespeeld moet worden.

Op de grotere, landelijke schaal vormen de relatieve vrijheid, de radicaliteit en moderniteit van de ontwikkelingen op het duidelijk legere platteland een belangrijke motor die voor vernieuwende ontwikkelingen ingezet kan worden.

Het platteland als het domein waar urgente zaken als de verduurzaming van de voedselproductie en de energietransitie plaats moeten vinden.

Thema's die vragen om een combinatie van hoogwaardige technologische innovatie en veel ruimte. Iets dat het stedelijk gebied niet zal kunnen bieden.

De periferie zal hier een voortrekkersrol moeten nemen.

Ook voor het verstedelijkt gebied is het interessant om de manier van waarnemen om te laten klappen: van een naar binnen en op de afzonderlijke centra gerichte blik naar een open naar buiten gerichte blik waarbij er eindelijk eens een volwaardige rol aan de stelselmatig veronachtzaamde periferie wordt toegekend.

De ontwikkeling van Amsterdam vormt daarbij een interessant voorbeeld. Nu het historische centrum steeds meer tegen de grenzen van zijn capaciteit aanloopt, begint de periferie zich steeds sterker en zelfstandiger te ontwikkelen.

De creatieve klasse begint het te toeristische en te verzadigde centrum noodgedwongen steeds meer te mijden met als uiterst positief gevolg het opbloeien van de buitenrand met nu zelfs een zich overtuigend aftekenende sprong over het IJ naar Amsterdam-Noord. Schiphol en de Zuidas zijn andere voorbeelden van de dynamiek buiten het centrum, gericht op een grotere context.

© VPRO

Deze ontwikkelingen tonen het gezicht van de zelfstandige ontwikkelkracht die de eigen generatie genereert buiten de al overbelaste en moeilijk te veranderen centra. Niet met een verschraving van de centra als gevolg, maar juist een verrijking van de periferie.

We kunnen ook leren van de toeristische blik die de Beemster als onderdeel van Amsterdam ziet, Zandvoort als Amsterdam Beach en het Muider slot als Amsterdam Castle: onderdelen van hetzelfde systeem.

Het stedelijk polynucleaire veld in Nederland heeft door zijn overvloed aan buitenranden nog een enorm absorptievermogen binnen het al bebouwde gebied. Door de samenhang van het grotere geheel als uitgangspunt te nemen, vormt zich een nieuw midden.

We doen de mogelijkheden van onze steden en van onze generatie tekort als we Nederland stelselmatig blijven zien als een verzameling afzonderlijke stadscentra met aanliggende buitenwijken.

De Nederlandse metropool die zich nu, los van bewuste sturing door planners en beleid, op de grotere schaal begint af te tekenen, is qua inwonertal vergelijkbaar met de grote centralistische metropolen zoals Londen en Parijs. Het grote verschil zit uiteraard in de dichtheid. Goed beschouwd vertegenwoordigt juist het grote verschil met de centralistische metropolen een enorme levenskwaliteit, zowel economisch als ruimtelijk.

Het doorgronden en versterken van de mogelijkheden die zich daarmee aandienen, liggen wel degelijk binnen de invloed van planner en beleid.

Floris Alkemade

RIJKSBOUWMEESTER

De Rijksbouwmeester bevordert en bewaakt onder meer de stedenbouwkundige inpassing en de architectonische kwaliteit van rijksgebouwen.

Daarbij heeft hij in het bijzonder aandacht voor monumenten en toepassing van beeldende kunst in rijksgebouwen.

Daarnaast adviseert hij, onder meer in zijn rol als voorzitter van het College van Rijksadviseurs, de regering gevraagd en ongevraagd over het architectuurbeleid.

De Rijksbouwmeester heeft als adviseur van het Rijk een onafhankelijke positie.

COLOFON

Tekst: Floris Alkemade

Atelier Rijksbouwmeester
College van Rijksadviseurs
Postbus 20952
2500 EZ Den Haag
+31 881158170
postbus.rvb.rijksbouwmeester@rijksoverheid.nl
www.rijksbouwmeester.nl

Bij het gebruik van foto's en illustraties van derden is contact opgenomen met de auteurs. Dit sluit niet uit dat in enkele geval de exacte bron niet achterhaald kon worden, waarvoor verontschuldiging.

November 2016

Atelier Rijksbouwmeester

